

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра історії України і туризму

Кваліфікаційна робота магістра
на тему: «Еволюція та сучасні тенденції поширення екстремального
туризму»

Допущено до захисту
« ____ » _____ року

студента групи МТ 01–18
факультету перекладознавства
освітньо–професійна програма
Туризмознавство
за спеціальністю 242 Туризм
Юрченка Олександра Владиславовича

Завідувач кафедри
історії України і туризму
проф. д.і.н. Терещенко Ю.І.

Науковий керівник:
професор кафедри історії України і
туризму, проф. д.і.н. Васильчук В.М.

(підпис)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретичні підходи до дослідження екстремального туризму.....	9
1.1 Ідентифікація екстремального туризму. Екстремальний туризм як соціальне явище.....	9
1.2 Історія виникнення екстремального туризму та його основні види.....	17
РОЗДІЛ 2. Динаміка та поширення сучасного екстремального туризму.....	43
2.1 Географія ринку сучасних екстремальних туристичних послуг.....	43
2.2. Безпека та фактори ризику в екстремальному туризмі.....	51
РОЗДІЛ 3. Можливості розвитку екстремального туризму.....	66
3.1 Окреслення векторів подальшого розвитку екстремального туризму.....	66
3.2 Розвиток екстремального туризму в Україні.....	73
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91

ВСТУП

Постановка проблеми. Туризм на сьогоднішній день є показником розвитку цивілізації, методом пізнання навколишньої дійсності, способом підвищення культурного рівня та відновлення здоров'я людей.

Враховуючи те, що суспільство не стоїть на місці та щодня розвивається, туристичні вподобання з часом змінюються, відходячи від класичних канонів, схиляючи людей до екзотики, а часом і до небезпеки для життя. Щоб зрозуміти чому люди здатні піти на ризик, займаючись екстремальним туризмом, необхідно визначити умови та причини його виникнення. Таким чином, потрібно досліджувати сучасний стан та можливості для його подальшого розвитку і популяризації.

Актуальність теми. Сучасний туризм є складним соціальним та економічним явищем. Сьогодні, ми маємо змогу спостерігати швидкий та інтенсивний розвиток цієї галузі. Екстремальний туризм є відносно новим видом відпочинку, який має великий вплив на життєдіяльність людей. Ми можемо його спостерігати у розвитку соціальних відносин між людьми, а також у появі нових поглядів на життя, включно з формуванням персональної філософії.

На міжнародному рівні екстремальний туризм – це прогресивний сектор туристичного ринку, який не потребує величезних витрат при його облаштуванні та розвитку. Існує безліч його видів, котрі дозволяють людям відпочити – як із використанням спеціального, спортивного спорядження, так і без нього. Тож не дивно, що про деякі форми екстремального туризму багато хто просто щось чув, а деякі люди навіть і не здогадуються про їх існування. Проте не важко зазначити, що майже кожній країні світу є чим забезпечити туриста-екстремала: горами та рівнинами, річками та озерами, лісами та джунглями, іноді морями та океанами, і навіть пустелями. А якщо вищезазначеного не досить, то в силу може вступати простір, не залежний від географії – небесний.

Україна має величезний плацдарм для розвитку сектору екстремального туризму, маючи у своєму розпорядженні цілу гірську систему Карпат, величезну акваторію, що складається з розгалуженої системи річок, великої кількості озер та двох морів – Чорного та Азовського.

Цікаво зазначити, що однією із форм екстремального туризму є відвідування місцевості, що постраждала внаслідок екологічної катастрофи. Не дивлячись на те, що Чорнобильська зона відчуження є досить небезпечним об'єктом, тури в заборонену для вільного пересування місцевість, є дуже популярними завдяки відомій на весь світ українській відеогрі та британському серіалу. Тому дослідження туристичного потенціалу місця найбільшої техногенної катастрофи за всю історію людства має певну актуальність в контексті даної дипломної роботи.

На даний момент стан розвитку туристичного ринку з надання послуг екстремального характеру в Україні знаходиться переважно на етапі розробок продукту, що міг би задовольнити сучасного туриста. Через відсутність структурованої та детальної інформації щодо вищезазначеного сектору, дана робота має певну наукову вагу. Існує багато питань, які необхідно дослідити, починаючи від історії виникнення і закінчуючи оцінками перспектив екстремального туризму. З цією метою виникає необхідність зібрати, проаналізувати та систематизувати інформацію, отриману в ході дослідження робіт світових та українських науковців, дослідити ринок на предмет попиту на екстремальний туризм, оцінити приблизну вартість туристичних послуг та необхідного спорядження, а також дослідити роботу та програми діяльності комерційних організацій, задіяних у сфері туризму.

Питанням розвитку екстремальних видів туризму приділили увагу такі науковці, як: А. Романов, Ю. Дмитрієвський, Я. Арін, В. Гуляєв та інші. У цих працях проаналізовано розвиток екстремального туризму окремо по різних країнах, що є важливим для запозичення іноземного досвіду. Проте

дана тема, враховуючи її актуальність, в Україні є малодослідженою і потребує наукового опрацювання.

Це дослідження має за мету визначити обсяг та характеристики ринкового потенціалу, що матиме цінність як для науковців, так і для осіб, що зацікавлені у розвитку екстремального туризму як одного із елементів сучасного ринку туристичних послуг.

Об'єктом дослідження є вивчення сучасного стану, перспектив розвитку та поширення екстремального туризму.

Предметом дослідження є аналіз стану туристичного ринку, дослідження законодавчої та теоретичної баз у сфері туризму, програм діяльності державних та комерційних організацій, що розвивають екстремальний туризм як сектор туристичного ринку.

Метою дослідження є детальний аналіз сфери екстремального туризму в різних аспектах, що забезпечують теоретичне обґрунтування напрямів і заходів для розвитку туристичної діяльності та пошук і викладення інформації щодо подальшого її розвитку.

Завдання дослідження:

- визначити та охарактеризувати поняття екстремального туризму в контексті туризмознавчих дисциплін та дослідити його важливість в туристичній сфері;
- дослідити виникнення екстремального туризму та його еволюцію від початку до сьогодення;
- визначити основні види екстремального туризму;
- дослідити екстремальний туризм в контексті соціального аспекту;
- проаналізувати сучасний стан екстремального туризму як сектору на ринку туристичних послуг на базі сучасних трендів;
- виявити та охарактеризувати недоліки на шляху до реалізації поточних та майбутніх планів діяльності у сфері екстремального туризму;
- визначити пріоритетні напрями розвитку екстремального туризму;

– запропонувати заходи для освоєння та привабливості екстремального туризму.

Методи і прийоми дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення туризмознавчих дисциплін та різних форм туризму, що підпадають під категорію екстремального туризму, а також географії та історії туризму. Також у роботі зазначені дані з різних туристичних журналів, інтернет-порталів, статей та монографій. В дослідженнях багатьох авторів не приділяється належної уваги ролі екстремального туризму в системі туризму. Слід зазначити, що існують великі недоліки джерельної бази: бракує статистичних матеріалів та наукової літератури, що містять в собі матеріали за темою даної дипломної роботи. Такі автори як М. Крачило, А. Александрова, Н. Біржаков, О. Любіцева відносять екстремальний туризм до активного, спортивного чи неорганізованого туризму. Праці з класифікації екстремального туризму як єдиного цілого зустрічаються у А. Бабкіна.

У роботі використано системний підхід для дослідження екстремального туризму, як цілісної системи в її динамічному розвитку та сукупність методів, які забезпечують його реалізацію, а саме:

– системно-аналітичний метод, за допомогою якого здійснено теоретичне узагальнення наукових концепцій, розробок, пропозицій провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених новим тенденціям екстремального туризму;

– метод логічного узагальнення був використаний для забезпечення послідовності проведення наукового дослідження;

– теоретичних та практичних досліджень – для визначення перспективних об'єктів розвитку екстремального туризму в світі;

– порівняння – для аналізу розвитку туристичного продукту та динаміки росту екстремального туризму за останні роки в світі;

– індукція та дедукція – для аналізу екстремального туризму як цілісного явища;

– статистичного аналізу – для дослідження динаміки розвитку космічного туризму.

Апробація результатів роботи та публікацій. Головні положення та результати дипломного дослідження були представлені у вигляді тез доповіді, доповідалися та обговорювалися на міжнародній науковій конференції:

– Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасного краєзнавства у контексті глобального світового розвитку» (українською мовою), 18 жовтня 2019 року при підтримці посольства Республіки Корея в Україні, доповідь та тези доповіді на тему «Різноманіття екстремального туризму у Південній Кореї». – Київ: КНЛУ. 2019 р. – С. 149-151.

Особистий внесок здобувача:

– відбір дослідних матеріалів, їх обробка та узагальнення одержаних результатів, а також їх зіставлення з літературними та онлайн джерелами виконані особисто здобувачем;

– сформовано та узагальнено інформацію про сучасний стан розвитку сфери екстремального туризму;

– розкрито потенціал розвитку екстремального туризму;

– розкрито поняття нормативно-правової бази управління у сфері екстремального туризму;

– узагальнено проблеми розвитку екстремального туризму та запропоновано можливі варіанти їх розв'язання;

– сформовано загальну концепцію екстремального туризму як соціального явища.

Практичне значення роботи: одержані результати можуть бути використані в практичній діяльності при створенні інвестиційних проектів, а також туристичними підприємствами з метою покращення рівня обслуговування за допомогою додаткових послуг. Крім того, робота може

бути використана як додатковий матеріал, довідкове і методичне допоміжне джерело для студентів-туризмознавців, аспірантів та викладачів.

Структура магістерської роботи зумовлена метою та завданням роботи. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Магістерську роботу викладено на 96 сторінках (з них 90 основного тексту) комп'ютерного набору, вона включає 1 таблицю та 16 рисунків.

Розділ 1. Теоретичні підходи до дослідження екстремального туризму

1.1 Ідентифікація екстремального туризму. Екстремальний туризм як соціальне явище

Індустрія туризму сильно зростає та розвивається з кожним днем. Багато країн світу змагаються між собою, щоб залучити більше туристів для відвідування своїх країн, в результаті чого з'являється багато нових та екзотичних форм туризму. Ці нові форми виступають у ролі нових пропозицій, які є своєрідною заміною вже типових видів туристичної активності. Вони створюють абсолютно новий ринок туристичної галузі та залучають більше туристів. У світі туризму з'явилася одна унікальна концепція, яка зростає величезними темпами, лишаючи позаду традиційні форми відпочинку для так званої «людини подорожуючої», і назва цієї концепції – екстремальний туризм.

Екстремальний туризм, який часто називають шоковим туризмом (хоча обидва поняття не виглядають суто подібними), являє собою подорожі до небезпечних місць, такі як гори, джунглі, каньйони, печери, пустелі, або участь у небезпечних подіях. Екстремальний туризм перегукується з екстремальним видом спорту, тому що, головною привабливістю двох цих занять є «адреналіновий порив», спричинений елементом ризику. Окрім цього, є різниця, яка викликана ступенем залученості та професіоналізму.

Розпочати бізнес, який пов'язаний з екстремальним туризмом є набагато дешевшим, тому що традиційний туризм вимагає значних інвестицій у готелі, дороги, тощо. Окрім традиційних туристичних напрямків, які орієнтуються на подорожі, сюди можна включити різноманітні екзотичні пропозиції, такі як спроба політати зі швидкістю у два с половиною Махів на території компанії «MiГ», підлідний дайвінг в Білому морі або подорож через Чорнобильську зону.

Екстремальний туризм до теперішнього часу не має чіткого визначення в більшості навчальних посібників, так само як і в законодавчих базах різних країн, проте за визначенням онлайн-словника Educalingo [1], екстремальний туризм можна назвати «видом туризму, що містить у собі дослідження чи подорожі з можливим ризиком для життя та здоров'я, і потенційно потребує спеціальних навичок та спортивної підготовки».

Ці слова можна підкріпити тим фактом, що час від часу екстремальний туризм вважався (і вважається навіть зараз) за відмову від новітніх електронних і механічних пристроїв, які допомагають вижити, наприклад, GPS і інші навігатори, вогнепальна та інша зброя, крім ножа. «Виживець», як називається людина, що займається екстремальним туризмом, бере з собою тільки найдавніші і необхідні речі: ніж, флягу, сірники або кремій. Виживцю слід знати про властивості рослин, грибів і про небезпеки, які представляють тварини і комахи в місцевості, на якій він і буде займатися екстремальним туризмом. Відсутність навігатора потребує наявність компасу, аптечка береться за потребою.

Сміливо можна сказати, що екстремальний туризм базується на такому понятті як СТРЕС. Стрес може з'явитися в будь-який час, при будь-якій діяльності, тому уникнути його може лише та людина, яка нічим не займається.

Різновиди екстремального туризму дають людям можливості побачити найдивовижніші куточки планети, займатися різною активністю, де людина кидає виклик сама собі, де перед людиною постає питання «Чим може бути приємне життя без викликів, успіхів та помилок»?

Багато спортсменів та фахівців вважають, що такий вид діяльності, як екстремальний туризм, володіє цілющою силою і допомагає тримати механізми стресу «в тонусі». Заняття екстремальним туризмом та спортом потребують гарної фізичної та психологічної підготовки, і виступають найкращим методом лікування деяких душевних хвороб. Окрім того,

постійні вправи м'язів підтримують бадьорість і життєвий тонус – все залежить від характеру виконуваної «роботи» і від ставлення до неї.

Тривале дозвілля та «ув'язнення» в чотирьох стінах (навіть якщо харчування і житло будуть кращими у світі) – не дуже привабливий образ життя. У медицині зараз прийнято не призначати тривалий постільний режим навіть після операції.

У млосно довгих плаваннях на старовинних парусних судах, коли часто не було ніякої роботи протягом тижнів, матросів потрібно було чимось зайняти, наприклад, миттям палуби або фарбуванням шлюпок, щоб нудьга не вилилася в бунт.

В такому ж сенсі можна казати про екіпажі атомних підводних човнів в тривалих походах, про людей, які перебувають в Антарктиці, позбавлені можливості рухатися протягом місяців через негоду, і в ще більшому ступені про астронавтів, які перебуваючи в космосі, не мають можливості повсякденного спілкування чи фізичного контакту, який пов'язаний з відсутності сенсорних подразників.

Під час нафтової кризи триденний робочий тиждень в Англії був основним фактором, який зруйнував багато сімей, тому, що робітники вирішували проводити дозвілля в пивних. Багато людей похилого віку навіть відкрито оголошують себе егоїстами, тому, що після виходу на пенсію їм не під силу перебороти почуття власної непотрібності. При цьому, треба розуміти, що не дивлячись на основну ідею того, що праця кожної людини приносить їй гроші, пенсіонери мають жагу працювати не заради заробітку. Вони дуже добре розуміють, що кінець близький і грошей не візьмеш з собою в могилу. За вдалим висловом Бенджаміна Франкліна, «нічого поганого немає у відставці, якщо тільки це ніяк не відбивається на вашій роботі».

Користуючись навичками елементарного аналізу, для нас не є проблемою відрізнити екстремальний туризм від традиційного. Головний критерій – це можливість отримати гострі відчуття, яскраве враження від

побаченого, почутого, пережитого. Пасивне лежання на пляжі або огляд визначних пам'яток з вікон автобуса вже не викликають зацікавленості у багатьох туристів. Екстрим вимагає часом не тільки чисто фізичної підготовки та навичок, як було зазначено вище, а й психологічної підготовки, глибоких знань законів природних явищ, миттєвої реакції на зміни в середовищі, твердості характеру і духу, холонокровності, уміння і здатності йти на ризик, але тільки лише тоді, коли цей ризик виправданий.

Усі екстремальні маршрути мають різні категорії складності, але все ж таки, більшість з них не вимагають професіоналізму та ретельної підготовки, оскільки зазвичай вони під силу будь-якій дорослій, здоровій людині [2].

Дослідники Я. Нарута та В. Ноліков виділяють наступні етапи розробки туристичного маршруту [3]:

1. Вивчення туристичних ресурсів на певній/очікуваній трасі маршруту.
2. Пошук обмежень щодо вживання туристичних ресурсів.
3. Маркетинг ринку на туристичні послуги на обраній трасі маршруту.
4. Визначення типу маршруту.
5. Формування ескізної моделі маршруту.
6. Побудова траси маршруту.
7. Формування календарного плану подорожі, графіку руху групи.
8. Прив'язка маршруту до пунктів життєзабезпечення.
9. Створення схем безпеки на маршруті.
10. Створення паспорту маршруту.
11. Зіставлення паспорту з відповідними службами.
12. Спроба походу по вибраному маршруту.
13. Внесення змін у схему маршруту.
14. Розгляд та затвердження маршруту.

Розробка будь-якого маршруту потребує визначення деяких питань, і вибір маршруту є один з найбільш важливих моментів підготовки. Він залежить від того, яку мету ставить перед собою група.

Мета групи напряду залежить від таких факторів як фізичне тренування учасників групи, тривалі піші переходи та відпочинок на природі, відвідування природного чи історичного пам'ятника. Під час реальної розробки маршруту, цілі можуть поєднуватися.

Визначення складності маршруту також впливає на подальшу туристичну діяльність. Деякі частини маршрутів проходять по непоганим дорогам і тому з подоланням природних перешкод ніяк не пов'язані. Ці частини маршруту не вимагають картографічного матеріалу, часто розташовані в місцях масового відпочинку, і на них достатньо мати дорожні покажчики та оглядові схеми. Під час таких походів не є обов'язковим влаштувати тривалі привали, через те, що час активного пересування обмежено. Інші маршрути прокладені не тільки по дорогах, а на таких місцевостях як:

- береги річок і озер;
- болота;
- вирубки;
- гори та перевали;
- лісові стежки й просіки.

На таких територіях можна зустріти природні перешкоди у вигляді канав, каменів, буреломів, струмків, купин, тому необхідно мати туристську схему або карта. Тривалі привали, нічліг є обов'язковими умовами на таких частинах маршруту.

Також необхідно дотримуватися таких правил:

- по протяжності та складності ділянки маршруту «денного» переходу, він повинен бути під силу всім членам групи;
- для пересування між туристськими об'єктами необхідно використовувати місцевий транспорт, а також той, що належить

туристичній фірмі, яка «організовує подорож». Значні частини маршруту долаються будь-якими способами активного пересування, але в основному пішки;

- стоянки для довгих привалів і нічлігів зазвичай потребують оснащення зв'язком, певний запас палива та продовольства, тощо;
- при плануванні маршруту на випадок непередбаченої затримки в дорозі враховується резерв часу.

Під час розгляду та створення маршруту необхідно використовувати увесь необхідний матеріал, тобто використовувати довідники, путівники, краєзнавчу літературу, картографічний матеріал. Необхідно використовувати оглядові схеми путівників для того, щоб правильно розробити маршрут. Для більш точної побудови маршрутної нитки можна використовувати атласи автомобільних доріг, спеціальні туристські схеми, карти області. Так само необхідно узгодити маршрути з режимами допуску в заповідники, розкладом транспортного руху і т.п. Узгодження і затвердження паспорта маршруту є кінцевим етапом опрацювання маршруту.

Проведення екстремальних маршрутів є багатоступеневою і дуже складною процедурою, для якої необхідно мати досить високу кваліфікацію. Вона є одним з головних елементів технології обслуговування туристів в даному випадку.

При проведенні туристичних екстремальних маршрутів необхідно прагнути до:

- оптимального завантаження матеріальної бази туристичних об'єктів і високої фінансової ефективності маршрутів;
- забезпечення дуже високої якості обслуговування як основного фактора який визначає якість маршрутів;
- забезпечення безпеки туристів, дотримання чинного законодавства з охорони навколишнього середовища та історично-архітектурних пам'яток;

- розумного використання туристично-екскурсійних ресурсів, які насичені змістом туристичного, екскурсійного та культурно-масового розділів програм обслуговування;
- раціональної спеціалізації і кооперування туристичних підприємств і організацій між собою, а також з суміжними організаціями і підприємствами, організаціями, торгових, транспортних та інших відомств і міністерств.

Також, для проведення маршруту необхідно потурбуватись про спеціальне спорядження, «якщо воно є необхідним». Спорядження умовно можна розділити на приватне, групове і спеціальне. Призначення спорядження є прямо залежним від його назви.

Особисте чи приватне спорядження – речі, які необхідні кожному туристу окремо. Групове спорядження – речі, якими користується кожен член групи. Останній тип спорядження є необхідним під час виконання краєзнавчих, експедиційних завдань (ботанічних, геологічних, археологічних і т.д.). Сюди можна віднести предмети, необхідні для проведення деяких специфічних походів (реп-шнури, накомарники, мотузки, карабіни т.д.). Зазвичай, таке спорядження використовується під час складних походів.

Загальними вимогами до туристичного спорядження це мінімальна вага та об'єм, безпека експлуатації, комфортність, міцність, легке використання, дотримання гігієни, багатофункціональність, естетичність.

Існує ряд характеристик подорожей, які могли б протистояти масовому туризму. Наприклад, пригодницький туризм може бути пов'язаний з відповідальним та стійким туризмом, який піклується про місцеві громади, культуру, а також збереження дикої природи та навколишнього середовища. Більш того, пригодницькі подорожі також можна визначити як дешевий спосіб подорожувати та туризм, що базується на громаді, оскільки пригодницькі подорожі створюють змістовну участь як приймача, так і відвідувача, що може дати економічні та екологічні переваги місцевим громадам та довкіллю [4].

Альпінізм, тури джипами, каякінг, дайвінг, парапланеризм, рафтинг і трекінг є найпопулярнішими видами відпочинку. Деякі туристичні компанії пропонують вимогливим туристам екзотичні варіанти подорожей. Це може бути: політ на орбіті Землі, спуск з гір на мотоциклі, полювання на акул у відкритому океані, подорожі підземеллями та печерами, спуски піщаними дюнами на дощі, та інші [5]. Якщо не брати до уваги, що екзотичні забаганки туристів досить дорогі, можна сказати, що екстремальний туризм відноситься до одного з найпривабливіших видів відпочинку – більшість мандрівників хоче відчувати усе, що відбувається навколо них кожною клітиною власного тіла, а не лише побачити це. Люди їдуть на відпочинок заради емоцій, заради можливості отримати нові враження. Вони готові витратити величезну купу грошей заради позитивних, неповторних емоцій під час подорожей [6].

1.2 Історія виникнення екстремального туризму та його основні види

З того часу, як з'явилася людська раса, потяг до диких пригод і небезпеки завжди захоплював пристрасть найрозумніших істот на планеті. Чого тільки було варте полювання первісних людей на мамонтів або інших тварин, де фактор азарту перетинався з фактором необхідністю.

Історично, згідно з даними Всесвітньої організації туризму (UNWTO), пригоди та подорожі були частиною людської історії протягом сотень років. Такі відомі особистості в історії, як Марко Поло, Христофор Колумб та Джеймс Кук, вважаються першими представниками пригодницького туризму, що передували розвитку екстремального.

Рис. 1.1. Х. Колумб, М. Поло, Д. Кук

Національне Географічне Товариство (National Geographic Society), яке сьогодні знаходиться у Вашингтоні, округ Колумбія, США, є однією з найбільших неприбуткових наукових та освітніх організацій у світі. Товариство було засноване 27 січня 1888 року, і його інтереси включають

географію, археологію та природознавство, сприяння збереженню навколишнього середовища та історії, а також вивчення світової культури та історії. Засновники організації це тридцять три дослідника, яких було запрошено обговорити «появу організації, яка б сприяла примноженню та поширенню географічних знань». Серед цих дослідників були Адольф Грилі, Гардінер Хаббард, Джордж Кеннан, Вільям Долл та ін. [4].

Вагомий внесок в історію екстремального туризму вніс американський тесляр Б. Гетч, який вмовив своїх родичів на одну авантюру. Група чоловіків на чолі з Гетчем побудувала дерев'яний човен для сплаву найдовшою з приток річки Колорадо – Грін-Рівер, для дослідження тоді ще нікому невідомих каньйонів штату Юта. Ця подорож стала передумовою для заснування у 1953 році першої у світі комерційної туристичної фірми із дозволом на організацію рафтингових турів [7].

Не менш цікавою є історія розвитку такого відгалуження екстремального туризму, як альпінізм. Її можна умовно поділити на декілька етапів:

1. Підкорення вершин гірських систем найпростішим шляхом (XVIII ст.);
2. Сходження на пройдені раніше вершини Альп та інші гірські системи. Прокладання нових альпіністських маршрутів (XIX ст. – перша половина XX ст.);
3. Підкорення найвищих вершин світу, включно з першими «восьми-тисячниками» (50-ті – 80-ті роки XX ст.);
4. Проходження найнебезпечніших гірських маршрутів земної кулі і сходження на усі 14 «восьми-тисячників» (від 80-их років XX ст. і до сьогодні).

Величезним поштовхом до зародження екстремального туризму сьогодення стали Олімпійські ігри, причому як літні, так і зимові. Протягом більш ніж вікову історію Олімпійських ігор, в програму включалися і виключалися види різні види спорту і дисципліни, що на сьогоднішній день є

видами екстремального туризму. На Іграх II Олімпіади в Парижі в 1900 р., плавці змагаються не тільки в традиційних дисциплінах, а й такому змаганні як плавання під водою на 60 метрів (в боротьбі за олімпійські нагороди взяли участь 10 спортсменів, які представляли 4 країни). Це була своєрідна точка відліку в історії екстремальних видів спорту, включених в олімпійську програму.

На Іграх IV Олімпіади в Лондоні в 1908 р. в напрямку розвитку екстремального туризму був зроблений ще один крок - були проведені змагання з водномоторного спорту, що зібрали 14 учасників з Франції і Великобританії. На дистанції 40 морських миль змагалися швидкісні судна, розділені на три класи.

Надалі відбувалися неодноразові зміни олімпійської програми, і кількість літніх і зимових змагань, які можна було віднести до екстремальних, збільшувалася. Проте в офіційному переліку видів спорту та спортивних дисциплін, затвердженому Міжнародним Олімпійським Комітетом, список екстремальних видів спорту у відповідній категорії не виділяється великою кількістю дисциплін. Рекомендовані Міжнародним Олімпійським комітетом для включення в олімпійську програму: авіаційні види спорту, скелелазіння, роликовий спорт, серфінг, мотоспорт, водні лижі, дайвінг. Для включення або виключення виду спорту з Олімпійської програми визначені критерії, зміст яких відображено в Олімпійській хартії. Так, вид спорту може бути рекомендований до включення в програму Олімпіади, якщо він поширений на п'яти континентах в 75 країнах (для чоловічих видів) або на трьох континентах в 45 країнах (для жіночих видів). У програму Олімпійських зимових ігор вид спорту може бути рекомендований при поширеності на трьох континентах в 25 країнах, як для чоловіків, так і для жінок.

У програмі Олімпійських зимових ігор екстремальні види представлені, в основному, в гірськолижному спорті. Вперше гірськолижний спорт з'явився на Олімпійських зимових іграх в 1936 році в Гарміш-Партенкірхені, нині

популярному європейському гірськолижному курорті, де чоловіки і жінки змагалися в гірськолижній комбінації – дисципліні гірськолижного спорту, в якій переможець визначається за сумарним часом проходження кількох трас. Першими переможцями гірськолижних олімпійських змагань стали представники Німеччини Франц Пфнур і Крістл Кранц, в чоловічій і жіночій лижній комбінації.

Гірськолижні спортивні дисципліни були і на перших післявоєнних зимових Іграх, які пройшли у швейцарському Санкт-Моріц, в 1948 р. До змагань в комбінації були додані швидкісний спуск і слалом. На цих зимових Іграх найяскравіші виступи показали: спортсмен А. Орейє з Франції, який виграв золото у швидкісному спуску і комбінації, а також бронзу в слаломі, і американка Г. Фрейзер, що стала кращою в змаганнях зі слалому і другий в гірськолижній комбінації.

Після проведення V Олімпійських зимових ігор в Санкт-Моріц гірськолижна комбінація була виключена з програми зимових олімпійських змагань. Таке рішення було обґрунтоване міркуваннями безпеки, які відіграють важливу роль при формуванні олімпійської програми.

У 1952 р. на VI Олімпійських зимових іграх в Осло вперше були проведені змагання в гігантському слаломі. XV Олімпійські зимові гри в Калгарі 1988 р. ознаменували повернення гірськолижної комбінації, також в гірськолижну програму було включено супергігантський слалом.

Ще одним з популярних видів екстремальної спортивної діяльності, що зайняли своє місце в програмі зимових Ігор, є сноубординг. Вперше на зимових Іграх сноубординг з'явився в 1998 р. в Нагано, де чоловіки і жінки розіграли першість в гігантському слаломі та хаф-пайп (див. Рис. 1.1.)[8].

В Європі екстремальний туризм став популярною та відомою формою відпочинку в кінці 80-х років XX століття; Україна познайомилися з таким видом туризму не так давно, і для нашої держави це дещо новий рід діяльності, що має бурхливий розвиток, популяризується не лише серед професіоналів, а й серед простих туристів, з початку XXI століття.

Екстремальний туризм захоплює все більше і більше людей, не дивлячись на різницю у статі чи віку.

Рис. 1.2. Хаф-пайп і гігантський слалом в сноубордингу

Світовий ринок туристичних послуг показує, що екстремальний туризм користується чи не найбільшим попитом серед можливих видів відпочинку. Окрім того, в більшості випадків розвиток середовища для заняття різними видами екстремального туризму не потребує значних фінансових витрат, з чого можна зробити висновок, що декілька разів на рік можливе збільшення кількості пропозицій, пов'язаних з активними подорожами.

Можна стверджувати, що постійне збільшення членства в приватних пригодницьких асоціаціях пояснюється визнанням підприємцем туристичного бізнесу, а саме екстремального сектору. Підприємець бачить можливості цієї сфери туризму, і користується шансом покращити та розширити асортимент послуг задля задоволення попиту клієнтів [4].

Розглянемо екстремальні види туризму по групах. Нині й досі не існує загальноприйнятої класифікації екстремального і пригодницького туризму. Тому класифікацію, що характеризується основними визначеннями туризму, приймають за узагальнену.

Екстремальний спортивний туризм та екстремальна діяльність

Екстремальний вид спорту за це вид спорту або діяльність, яка може бути фізично шкідливою та небезпечною. Екстремальний вид спорту не є новим для людської історії, навіть з давніх часів цивілізації. Наприклад, боротьба з гладіаторами відома ще з римської епохи, 3 століття. Іншим прикладом є лицарство, де лицарю потрібно вдарити противника з коня дерев'яним списом, навіть якщо гравці сильно броньовані, важкі поранення та смерть були звичайним явищем.

В останні роки екстремальний спорт стрімко зростає. Це масове зростання пояснюється публікацією екстремальних видів спорту, таких як X Games, та соціальних медіа, наприклад, YouTube, який ділиться багатьма неймовірними екстремальними видами спорту, які стали вірусними в Інтернеті. Спорт, який визнається екстремальним, іноді є звичайним видом спорту, який посилюється з додаванням більшої небезпеки. Наприклад, гірський велосипед, це звичайні види спорту на велосипедах, але з пересіченою місцевістю та несподіваною обстановкою, що додало небезпеки велосипеді.

Екстремальні види спорту та екстремальні види діяльності можна класифікувати на 3 під категорії, про які мова піде далі. Це екстремальний вид спорту, включаючи моторизований транспортний засіб та немоторизований транспортний засіб, екстремальний спорт без моторизованих транспортних засобів та неспортивний екстремальний вид діяльності.

Екстремальний спорт з використанням транспортних засобів

Транспортний засіб – це машина, яка використовується для перевезення людей або товарів з одного місця в інше». Прикладом давніх

екстремальних видів спорту з використанням транспортних засобів є змагання з колісниць, популярні в давньогрецькій, римській та візантійській мовах. Спортивні екстремальні транспортні засоби поділяються на два транспортні засоби – моторний та немоторний транспортні засоби.

Мотоспорт – це спорт, в якому беруть участь автомобілі, такі як автомобілі та катери. Мотоспорт часто бере участь у гоночних змаганнях, таких як F1 та Moto GP. Ще один приклад у водних видах спорту – водний спорт та вейкбординг. Крім того, у повітряних видах спорту є повітряні перегони та пілотаж.

Рисунок 1.3. Мотоспорт

Немоторні спортивні транспортні засоби, що використовують транспортний засіб як середовище для екстремальних видів спорту, але з різницею відсутності використання двигуна в транспортному засобі. Існує багато форм немоторного спорту, як від сухопутних, водних, так і повітряних видів спорту. На суші кілька прикладів, включаючи скейтбординг та гірський

велосипед. У формі водних видів спорту є серфінг та віндсерфінг. Нарешті, прикладом повітряного спорту з немоторизованим спортом транспортних засобів є парашутний спорт та крилатий костюм.

Екстремальні види спорту без використання транспортного засобу

Як впливає з назви, екстремальні види спорту, що не є транспортними засобами, - це екстремальний вид спорту, який не потребує жодного транспортного засобу, але може зажадати певного обладнання. Прикладом для цього виду екстремальних видів спорту є паркур, скелелазіння, та марафон.

Екстремальна діяльність - це діяльність, яка не включається як спорт, однак можна вважати екстремальними видами діяльності. У всьому світі є кілька надзвичайних туристичних атракціонів, наприклад, «Клітка смерті» в Австралії, яка плаває крокодилом з солоною водою, розділеним лише 4 см прозорим акрилом. Інший приклад - прогулянка по краю вежі CN в Канаді, яка дозволяє туристам гуляти по краю вежі.

Також, дослідивши працю науковця О. Бабкіна [9], було визначено наступні категорії екстремального туризму за місцем заняття:

1. Водний туризм.
2. Гірський туризм.
3. Повітряний туризм.
4. Наземний туризм.
5. Екзотичний туризм.

До видів водного туризму відносяться:

- Вейкбординг;
- Віндсерфінг;
- Водні лижі;
- Дайвінг;
- Каякинг;
- Рафтинг.
- Серфінг;

Найпопулярнішим видом водного туризму є дайвінг. Дайвінг користується популярністю у мешканців всіх країн світу. В більшості, люди віком 30 років займаються дайвінгом. Сьогодні у світі засвідчено майже двадцять мільйонів дайверів-аматорів [25]. Американська статистика вказує на те, що дайвінг займає 22 сходинку за кількістю нещасних випадків на 10 тис. осіб.

Рисунок 1.4. Дайвер під водою

Спортивні занурення є найвідомішою формою дайвінгу. За мету вони мають розважальну, пізнавальну діяльність, які дозволяють побачити підводний світ і вивчати морську флору та фауни.

Технічні занурення – занурення з технікою, що допомагає зсунути кордони аматорських занурень. Технічні занурення містять у собі кілька складових:

- занурення глибше 40м;
- занурення з вимогою декомпресійних зупинок;
- занурення з прискороною декомпресією та використанням різних газових сумішей під час одного занурення.

Процес вивчення аспектів технічного дайвінгу містить у собі такі елементи як [10]:

- вивчення теоретичного матеріалу у великому обсязі.
- відпрацювання навичок для виходу з аварійних ситуацій до повного автоматизму;
- серйозна підготовка щодо стресової стійкості під водою;

Вейкбординг – вид екстремального спорту, який комбінує в собі елементи водних лиж, сноубордингу, скейтбордингу та серфінгу. Заняття цим спортом відбувається шляхом буксування катером людини, під ногами якої є коротка, широка дошка, приблизно зі швидкістю 30 кілометрів за годину. Хвиля, яка є пост-ефектом від пересування катеру, використовується рейдером як трамплін для виконання різноманітних трюків [11][12][13].

Рисунок 1.5. Процес вейкбордингу

Водні лижі є одним з найвідоміших видів активного відпочинку. Вони з'явилися як результат експерименту жителя штату Міннесота, Ральфа Самуельсона. У 1922 році, він вирішив використати зимові лижі на воді. Взявши дві соснові дошки, він додав кріплення для ніг, і після цього

випробував їх на озерах Лейк-Сіті. Водні лижі мали постійний прогрес, і вони мають таку видовищність та популярність, що було рекомендовано ввести їх до програми Олімпіади 2004 року в Афінах, Греція. МОК, на жаль, не надав остаточної відповіді щодо цього питання. Сьогодні цей спорт практикується на Чорноморському узбережжі.

Віндсерфінг є формою парусного спорту. Це гонки на особливій дошці овальної форми, з вуглепластику з жорсткою поверхнею для стійкості. Дошка оснащена плавниками на нижній площині та невеликим вітрилом. Плавники стабілізують пересування, вітрило ж закріплюється на дошці, та за допомогою вітру надає можливість рухатися по воді. Зародився в США у 1968 році. Оригіналом цього спорту є серфінг, в якому також мається дошка, але не використовується вітрило. Коли мається гарний вітер, можна досягти швидкості понад 10- 12 метрів за секунду. Сьогодні ж рекордна позначка це більше, ніж 70 кілометрів на годину [9].

Каякинг є популярним спортом за кордоном. Він має три різні форми, якими займаються – слалом, родео та сплав. Слалом потребує маневрування на каяку, тому спортсмен повинен мати відчуття води та човна. Родео є сумішшю професійної техніки та ігрових елементів. Фрістайл в даному випадку потребує виконання різноманітних трюків на човні, використовуючи особливості рельєфу річки. Каяк можна використовувати як транспорт під час водного походу по річці з різними складностями або проводити ігрові сплави на невеликому відрізку гірської ріки. Для того, щоб була впевненість під час сплавів, потрібно розуміти базову техніку слалому і родео [9].

Рафтинг – спуск в гірських річках з використанням каное або плотів. Це один з найпопулярніших турів, який відвідується багатьма туристами. Багато фанатів екстремального туризму проявляють неабиякий інтерес до цього виду туризму, тому не дивно, що більшість гірських річок, які придатні для нього, були освоєні професіоналами, і тепер тури такого типу можна знайти майже будь-де. Рафтинг буває декількох типів. Це може бути як багатоденна подорож, так і невелика поїздка на день. Під час багатоденних

подорожей, туристи мають можливість подивитися куточки гір, де природа не була займана людиною, вивчити дикі околиці, тощо [9][12][13].

Гірські види екстремального туризму

Альпінізм можна вважати майже окремою галуззю екстремальних відпочинків, з бурхливим розвитком та популяризацією навіть сьогодні [22]. Звичним є вибір літа як пори, коли можна дійти до потрібної вершини без великих втрат, але фанати адреналіну люблять подорожувати взимку, де є ризик потрапити під лавину [9].

Гірські лижі – предок різних форм активного відпочинку. Пройшло вже багату часу, як існує цей вид екстремального туризму, але людей, які люблять підійматися на гори та спускатися на лижах стає все більше і більше. Сьогодні сервіс гірськолижних курортів пропонує більше різноманіття з більшим рівнем якості, ніж це було в минулому столітті. Зараз майже усі курорти пропонують свої послуги як професіоналам, так і новачкам [14].

Сноубординг – більш жорсткий вид гірських лиж, де людина замість лиж використовує дошку. Процес діяльності залишається таким же самим, людині потрібно спуститися зі схилів, проте сноубординг є більш небезпечним та агресивним, якщо порівнювати з лижами. Його поява була наче подарунок для серферів, які одразу стали шанувати цей спорт. Він розвивався в період 1960-1990 рр., і зараз є одним з улюблених видів екстремального туризму багатьох людей. Популярним серед шанувальників також став хаф-пайп, тобто специфічна рампа, яка побудована зі снігу.

Діяльність, пов'язана з лижами та дошкою, поділяється на декілька типів:

- людина спускається по крутим непідготовленим схилам, де перешкодою є складний рельєф;
- той самий спуск по крутим схилам, але тут використовується гвинтокрил, щоб доставити людину на гору;

- гірський туризм, під час якого використовується лижи та спеціальне спорядження для підйому в гору;
- лижний альпінізм – людина підіймається на гору, після чого спускається на сноуборді чи лижах. Цей тип щось на кшталт фрістайлу серед гірськолижного спорту [9][12][15].

Повітряні види екстремального туризму

Класикою парашутизму є дві вправи – стрибки на точність приземлення та комплекс фігур у вільному падінні. Суть першої вправи – треба уразити мішень, чий розмір не є більшим за 3 см. Суть другої вправи – потрібно робити фігури у повітрі, діяльність ведеться на час, і тому це є консервативний спорт з елементами змагання. Самі фігури є такими ж самими вже багато років. Ця вправа потребує великий професіоналізм та майстерність у виконанні (Рис.1.6).

Рисунок 1.6. Парашутист – серія МС1-1С

Групова акробатика потребує будувати найбільшої кількості різних фігур декількома парашутистами, зазвичай у групі їх чотири або вісім, іноді дозволяють мати в групі шістнадцять людей. Рекордний стрибок, який було занесено до книги рекордів Гіннеса, був виконаний командою, до якої входило двісті дев'яносто шість парашутистів (Росія, м. Анапа, 1996 рік). Звичним є те, що фігури оголошуються заздалегідь, а їх назви дають можливість уявити, як вони будуть виглядати – зірка, круг, тощо. За час вільного падіння, чотири парашутисти можуть побудувати до тридцяти фігур.

Купольна акробатика є дещо унікальною, бо попередні види спорту виконуються до розкриття парашуту, окрім стрибків на точність приземлення. Купольна акробатика ж потребує будувати різні формації з куполів вже розкритих парашутів. Коли виконуються фігури, то парашути входить в контакт із парашутами інших, і часто можуть бути завали куполів. Через це, парашутистам потрібне особливе устаткування. Після побудови фігур, парашутистам потрібно відокремитися один від одного, щоб зробити посадку. Це найбільш складна і небезпечна частина вправи. Якщо купола зачепилися один за одного, є ризик того, що дія замків відчеплення купола не допоможе. Розкривати запасний парашут в такій ситуації є небезпечно. Це робить купольну акробатику одним із найризикованіших видів парашутизму.

Фристайл є порівняно молодим видом парашутизму, який виник десь 10 років тому. Полягає в показі спортсменом різних фігур у вільному падінні. Тут оцінюється краса і складність елементів, виконаних парашутистом, а також майстерність повітряного оператора, який виробляє зйомки спортсмена в повітрі [9][17].

Скайсерфінг це стрибки з лижею на виконання різних фігур у вільному падінні. Аеродинаміка лижника сильно відрізняється від простого вільного падіння, тому стрибки з лижею вважаються практично іншим видом спорту. Так як всі елементи виконуються в стані вільного падіння, для оцінки стрибка необхідний повітряний оператор, щоб на основі відеозапису члени

журі змогли виставити оцінки. Таким чином, команда складається з двох членів - спортсмена лижника і спортивного оператора. У залік йдуть тільки перші 50 секунд відеозапису стрибка. Оцінюється майстерність і артистизм виконання фігур, а також якість роботи оператора [9][18].

Бейз джампінг – джамперу для заняття улюбленою справою не потрібен літак чи інша літаюча техніка. Він обходиться звичайним ліфтом, а найчастіше і власними руками і ногами плюс альпіністське спорядження. Спортсмен-бейзер забирається на дах будь-якого будинку (хмарочоса) яку-небудь телевежу, гору або скелю і стрибає вниз [9][13][23].

Польоти на повітряних кулях. Дальність польоту на повітряній кулі залежить від сили вітру, при середній силі вітру – це 20-30 км. [9][16].

Дельтапланеризм входить в число швидко розвиваються всесвітньо відомих видів спорту. Сьогодні налічується близько 90 тис. Дельтапланеристів по всьому світу, плюс щороку в небо піднімається близько тисячі новоспечених дельтапланеристів. Сучасні апарати неймовірно стійкі, міцні, і польоти на них можуть бути обмежені лише погодними умовами і досвідченістю самого пілота. [9][13]

Наземні види екстремального туризму

Маунтінг-байкінг не перестає бути популярним попри свої цінові показники. Це дорогий тип екстремального туризму, проте кожні вихідні десь в світі можуть відбуватися багато змагань міжнародного рівня з гірського велосипеда, починаючи від світових кубків і закінчуючи національними чемпіонатами асоціацій з маунтінг-байкінгу. Окрім такого різноманіття, також існують старти, де можуть виступати байкери-аматори з усіх куточків світу.

Спелеологія дослівно перекладається як «наука про печери» [27], і є розділом геології, включаючи до себе карто-введення і гідрогеологію. Печери досі є невідомими для людей, і це остання можливість пройти там, де не тільки не було людської ноги, але там, де ніколи не був погляд очей або слідів фотокамер. Спелеологи вивчають містичність підземного світу, і щоб

займатися такою діяльністю, потрібно мати дуже сильну підготовку в фізичних, технічних та психологічних аспектах [9].

Спелестологія зміщує у собі туризм та науку, і її метою є вивчення порожнин штучного походження. Це наука про штучні споруди, які виникають під землею, і вона тісно пов'язана із спелеологією, але спелестологи цікавляться усім, що є недоступним для інших, наприклад, підземні храми, катакомби, шахти, тощо [9].

Х-гонки – шоу, коли екстремальні туристи настільки добре і універсально підготовлені, що можуть лізти на скелі, скакати на коні, сплаватися на каяку або плоту по порогах, мчати по горах на велосипеді і спускатися по мотузках під водоспадом. Ці люди об'єднуються в команди і беруть участь в змаганнях, мета яких – якнайшвидше пройти дистанцію в 3-4 сотні кілометрів, використовуючи свої навички. Це мультиспорт або екстремальні (частіше навіть пригодницькі) гонки. На Заході щорічно проводиться більше 200 екстремальних гонок. Наприклад, найбільші гонки у Великобританії, організовані Асоціацією екстремальних гонок Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії [9].

Екзотичні види екстремального туризму

Космічний туризм – найновітніший вид туризму, який досі знаходиться на стадії розробки, тому, що його метою є подорож на орбіту Землі [25]. Як зазначено в Оксфордському словнику, космічний туризм це подорож до космосу з рекреаційною ціллю. До цього часу, туристів, які отримали досвід космічних турів, можна перерахувати по пальцях. Це американський мільйонер Д. Тіто і громадянин ПАР М. Шаттлворт. Першому тижневе перебування на Міжнародній космічній станції обійшлося в 12 мільйонів доларів, другому ж в чотирнадцять мільйонів доларів. Пізніше до старту на МКС готувався соліст групи N'Sync Ленс Басс, але через не достатку у фінансуванні його старт не відбувся.

Найбільш відоме приватне космічне туристичне агентство це The Virgin Galactic. Ціна польоту від компанії – 250 тисяч доларів, що є набагато

дешевшим, якщо порівнювати з ціною в 20 мільйонів доларів від Агентства РФ за перший політ у 2001 році, і 40 мільйонів доларів за останній у 2009. За словами The Virgin Galactic, лише 547 людей були у космосі. Одна з місій The Virgin Galactic це надати можливість звичайним людям набути космічного досвіду. The Virgin Galactic каже, що не буде багато обмеження по здоров'ю. Будуть три дні підготовки до польоту, яке буде гарантувати пасажиром цілісність фізичного та ментального здоров'я.

Європейський авіакосмічний концерн EADS (European Aeronautic Defence and Space Company), що є материнською компанією своєї більш відомої «дочки» Airbus, оголосив про нову ініціативу, яка допоможе концерну заробити, і до 2012 року EADS мав намір зайнятися космічним туризмом. Апарат, за допомогою якого EADS планував здійснювати суборбітальні польоти, допомагав би здійснювати приватні космічні польоти з тривалістю близько 90 хвилин. За цей час апарат повинен досягти висоти в 100 кілометрів і космічні туристи приблизно на 3 хвилини повинні опинитися в зоні невагомості. Вартість польоту приблизно складатиме 150-200 тисяч євро.

Варто зазначити, що на сьогодні концепції приватних космічних польотів, які правильніше було б назвати суборбітальними, до сих пір розвивалися в основному в США і в основному на приватні кошти. Займаються створенням приватного суборбітального апарату і засновник платіжної системи PayPal, і власник компанії Virgin Р. Бренсон і ряд інших бізнесменів. Поки ж всі бажаючі опинитися в космосі, причому не на три хвилини, а на два тижні можуть це зробити за допомогою домовленості з Роскосмосом і його представником з космічного туризму, компанією Space Adventure. Правда, для цього претендентові на політ необхідно пройти обстеження, встати в чергу на політ (2-3 роки) і заплатити близько 25 мільйонів доларів за «квиток» у космос. За планом EADS, за 8 років роботи програм (до 2020 року) в космосі повинні побувати близько 15 000 туристів.

Компанія Space Adventures, яка спеціалізується на суборбітальних польотів. Кілька тисяч людей вже підтвердили свою повну готовність заплатити до 200 тисяч доларів за таку подорож. А сама компанія збирається будувати туристичний космопорт в ОАЕ, в еміраті Расаль-Хайма (Ras Al-Khaimah), що в годині їзди від Дубаї. Уряд ОАЕ вже зробило перший внесок в проект.

Кайтсерфінг полягає в тому, що людина, що стоїть на дошці, розганяється за допомогою повітряного змія, мотузка від якого знаходиться у нього в руках. Займатися кайтсерфінгом можна як в горах, так і на рівнинній місцевості, обов'язковою умовою є вітер. Можна навіть кататися по будь-яких полях, як завгодно плоским або горбистим. Але особливим шиком вважається прокотитися на дошці по водоймах, покритих крижаною кіркою і заповненим снігом. До того ж русла річок або озер, як правило, є найбільш вітряними місцями. Дивовижна поза сезонна універсальність дозволяє використовувати повітряних зміїв і взимку, і влітку. А деякі професіонали здійснюють стрибки до 100 м в довжину і 30 - у висоту. Кайт дозволяє розвивати швидкість, яка перевищує швидкість вітру більш ніж в два рази. А найвища швидкість був зафіксована 22 вересня 1990 р. у м. Оушен-Сіті, США – П. Джаконія, керуючи фігурно-пілотажем кайтом, розвивав швидкість понад 193 кілометрів за годину [9][20].

Джайлоо туризм – один з видів екзотичного екстремального відпочинку – життя в первісному племені з усіма принадами кочового побуту.

Рисунок 1.7 Джайлоо на озері Сонг-Куль в Киргизстані

Цей захоплюючий вид туризму успішно розвивається на високогірних пасовищах Киргизстану. Прекрасна можливість відпочити від великого міста. Можна вважати, що джайлоо туризм є підтипом *етнічного туризму*, під час якого людина знайомиться та контактує з етнічними народами на екзотичних територіях. Прикладами таких турів також є Аборигенський тур в Австралії або тур до племені Даяків, яке живе в дощових лісах Калімантану.

Не дивлячись на те, що Етно туризм може надавати позитивні ефекти з економічної та освітньої точок зору, він може загрожувати корінним племенам, їх гідності та моралі. Контакт з племенами можна призвести до того, що вони можуть захворіти хворобами, від яких у них немає імунітету. Окрім цього, корінні племена часто займають роль об'єкта, який цікавить та забавляє, в очах туристів, що можна порівняти з подорожжю до зоопарку. На останок, дуже часті вилазки до навколишнього світу, можуть загрожувати корінній культурі, яку не чіпають і залишають у її початковій вже декілька сотень років. Дві сторони етнічного туризму – він може допомогти як туристам, так і корінним племенам, якщо діло стосується тих турів, які були

створенні місцевим населенням, і дохід з яких ділиться безпосередньо між місцевими.

Поїздка в Чорнобиль. Охочих поїхати в Чорнобиль зі зрозумілих причин не багато. Адже і після двох десятків років екологічна обстановка в цьому районі далека від нормальної. Звичайно, відправляють туди аматорів гострих відчуттів у спеціальних костюмах у супроводі фахівців з дозиметрами [19]. Проте, слід зазначити, що поїздки в Чорнобильську зону користуються винятковим попитом. Декілька українських туристичних компаній, як то «Чорнобиль ТУР. UA», «ТурБаза» «Унікальна Україна» та інші, офіційно організують тури. Варто зауважити, що ЧАЕС цікавить не тільки українських туристів, а й гостей нашої країни. Інформація про цю катастрофу поширена по всьому світу, і тому є дуже багато оригіналів, що серйозно цікавляться станом Чорнобильської області, а особливо тамтешнього середовища, після страшної аварії [68]. Наприклад, в цьому році, зону відчуження з початку 2019 року відвідали сто сім тисяч чоловік (Рис. 1.8). За повідомленням ДП ЦОТІЗ, рекорд був встановлений в жовтні.

У держпідприємстві зазначають, що зростання відвідуваності зони відчуження почалося навесні. Фактори, які вплинули на збільшення потоку туристів – спрощення процедури оформлення пропуску, а саме введення електронного пропуску, створення додаткової інфраструктури і підвищений інтерес до ЧАЕС після виходу міні-серіалу НВО «Чорнобиль».

Більшість туристів приїжджають з-за кордону – майже 80%. Найбільша кількість їде з Великобританії – 15738, Польщі – 9378, Німеччині – 7826, США – 5580 і Чехії – 4063 туриста.

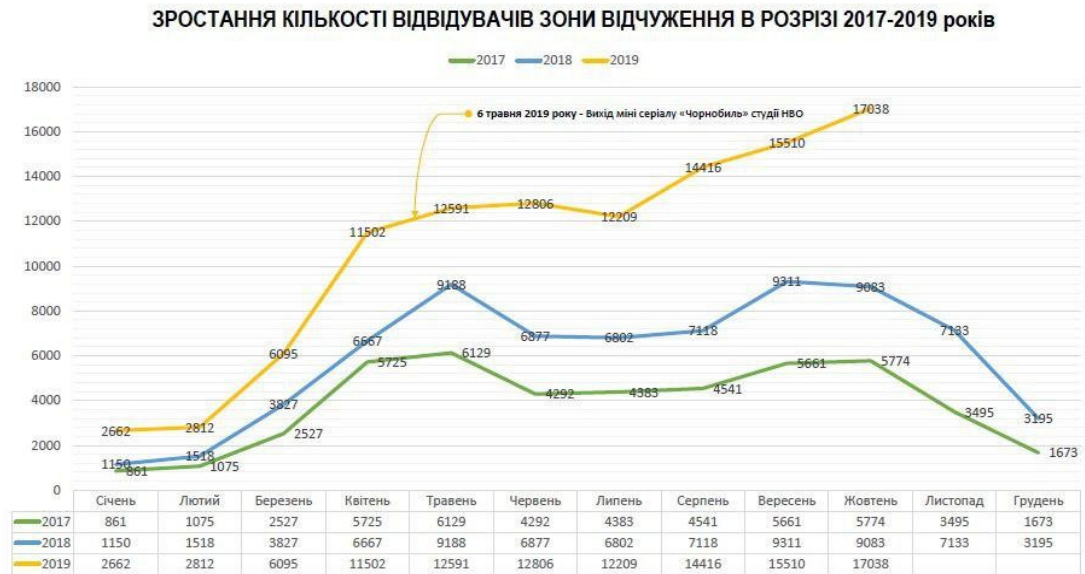

Рисунок 1.8.

Похід в джунглі. У туристів з'являється можливість буквально вписатися в природу і при цьому виявитися відрізнаними від цивілізованого світу. Туризм у джунглях це подорож або експедиція, яка розгорнута навколо регіону, культури або діяльності в умовах джунглів. На початку 19го століття, тури по джунглях активно з'являлися завдяки експедиціям на територіях Південної Америки та Південно-Східної Азії, але за мету вони мали полювання на трофейних тварин. З 1950-1960 рр. тури по джунглях зазнали змін, причиною цьому були поява документальних фільмів на тему природи, поява руху за навколишнє середовище. Заміною полювання стала фотографія та любовання природою.

Сьогодні, відомими та вже звичними турами є тури по джунглях Мексики, Центральної/Південної Америки. Найбільш відомою дестинацією є археологічна територія Майя, Мачу Пікчу, Амазонський дощовий ліс. Подорож до цих точок викликає дух пригоди; наприклад, щоб потрапити до Мачу Пікчу, можна використати Дорогу Інків, маршрут, який може зайняти до семи днів у поході.

Більш того, туризм у джунглях став своєрідною відповіддю на руйнації джунглів по всьому світу, і виступає новим джерелом економічного прибутку. Місцеві флора та фауна викликають у туристів бажання побачити

та відчуті їх, і тури сприяли тому, що стали з'являтися національні парки. На додачу, тури с гідами по унікальним територіям допомагає не лише зберегти місцеву екологію, а ще допомагає зберегти культурне надбання через призму джунглів дощових лісів.

Окрім цього, можна сказати, що схожим на настільки природний туризм, є подорожі та перебування на Північному і Південному полюсах. Відносно недавно почали здійснюватися круїзи в Арктику і Антарктику. І все більше охочих хочуть побувати в екстремальних кліматичних умовах і подивитися на екзотичних тварин, наприклад пінгвінів, а так само помилуватися на північне сяйво [13].

Сафарі. На батьківщині сафарі мандрівники найчастіше борознять простори національних парків на обладнаних джипах. Поїздки тривають від трьох днів до двох тижнів і довше. В день буває кілька вилазок, оскільки у всіх тварин свій розпорядок. У деяких парках є місця для спостереження за тваринами вночі. Зазвичай же з настанням темряви всі розміщуються в кемпінгах. Сафарі затребуваний заможної публікою є гібридом сафарі і спа. В одній поїздки гірські прогулянки, спілкування з племенами, та спостереження за тваринами, поєднуються з оздоровчими процедурами.

Рисунок 1.9. Сафарі-фотополування в Лімпopo, ПАР.

Військовий туризм. Військові тури – досить новий вид екстремального відпочинку. Цільова аудиторія такого туризму зазвичай складається з офісних працівників, так званих «білих комірців», а також жителів великих міст, що протягом свого життя відчували проблеми хіба що у наявності буханки хліба в найближчому гастрономі. Організатори такої «військової романтики» зазвичай укладають договори з військовими частинами, тож люди, що обрали такий вид релаксації, зможуть сповна насолодитись новими пригодами – постріляти зі спеціальної зброї, прокататися на військовій техніці, відчути на собі аспекти «курсу молодого бійця», якщо з цим не стикалися у молодості. Популярним різновидом таких турів є так звані «школи виживання». Окремо виділяють також екскурсії на військові об'єкти та аеродроми, стрибки з парашутом.

Найпростіша і найдешевша розвага, доступна починаючому «військовому туристу» це бойові стрільби. Людину, яка замовила цей тур, вивезуть на один з полігонів, що належать військовим частинам, видадуть зброю і запропонують стріляти по мішенях. Військові полігони пропонують так само катання на танках. Останнім часом все популярнішим стає корпоративний відпочинок – справжні «танкові битви», що організуються компаніями для своїх високопоставлених співробітників. В цьому випадку в турі беруть участь не менше 40 чоловік. Буває, що частина компанії катається на легендарних Т-34, а їх колеги орендують німецькі танки часів війни, такі як «Тигр» або «Пантера». Як правило, туристам не дозволяється керувати машиною, навіть якщо в минулому вони мали відповідні навички. Бронетехніка (а також її ремонт) занадто дорога, щоб довіряти її непрофесіоналам. В якості додаткової послуги пропонується і зовсім відчайдушний екстрим: учасники туру лежать в спеціальному окопчику, а над ними на величезній швидкості проїжджає танк.

Ще один екстремальний варіант туризму для любителів підкорення надземного простору – польоти на навчальних і бойових літаках [14][15].

Воєнний туризм – ця форма туризму пояснюється як подорожі до місць воєнних дій, з метою зайнятися рекреаційною, історичною, фактичною діяльностями (у даному контексті, фактичний означає вивчення низки фактів, які пов'язані з воєнними діями). Воєнним туризм не вважається новим феноменом в галуззі туризму, бо, наприклад, битва при Ватерлоо або битва при Геттісбурзі, мала своїх глядачів, які підтримували воюючі сторони та спостерігали за боєм. Те, що робить цей вид туризму новим – комерціалізація. Хадас Кроітору зазначав у своїй статті, що основа причина воєнного туризму, який приваблює туристів – зацікавленість, солідарність та з'ясування фактів. Як цитує Амнон Лоя, «якщо ви зручно сидите в своєму будинку і дивитесь телевізор, вам цікаво, чи дійсно є війна у вашій країні».

На сьогоднішній день, в деяких країнах досі існує декілька політичних конфліктів. Тур від «Хінтерленд Тревел» був включений до списку «50-х турів всього життя». Hinterland Travel надає туристичні тури в конфліктні країни, такі як Афганістан та Ірак. Через те, що настійно не рекомендується подорожувати по даним територіям, тому, хто хоче взяти участь у турах, потрібно погодитись із умовами з приводу безпеки та охорони подорожуючого.

Тюремний туризм. Для кожної людини в'язниця являє собою екстремальне випробування. Протягом століть ставлення до в'язниць мало змінилося. Проте, в останні роки відзначається інтерес туристів до в'язниць як об'єктам екстремальної розваги. Сьогодні активно включається розробка проектів відвідування колишніх і діючих місць позбавлення волі.

Тури з метою пошуку скарбів. Одним з цікавих пропозицій екзотичних турів є пошук і огляд відомих підводних скарбів і старожитностей, загиблих кораблів. У межах дії національної юрисдикції дозволяється лише огляд, але не переміщення або підйом підводних скарбів і предметів. Розрізняються професійні експедиції в пошуках скарбів і скарбів і аматорські - пригодницькі, розважального характеру, з надання можливості помити

золотий пісок у відходах золоторудного виробництва, пошуку дорогоцінних каменів.

Пригодницькі подорожі. Відвідування екзотичних місць, вулканів, островів, водоспадів і ін. Зазвичай це нестандартний тур в екзотичні і екологічно чисті природні резервації, пов'язаний з незвичайними подорожами, нетрадиційними транспортними засобами. В окремих випадках такий тур зв'язаний з ризиком і серйозними фізичними навантаженнями, що вимагає сміливості і умінь, наприклад, сплав по бурхливій річці Колорадо на надувних човнах, подорож на Кольському півострові взимку на собачих упряжках, сходження на Кіліманджаро або Ельбрус.

Катастрофічний туризм – форма туристичної діяльності, коли люди подорожують з метою побачити своїми очима появу якоїсь природної катастрофи. Також частково ця форма покриває тури на місця землетрусів, повеней, вивержень вулканів, техногенних катастроф, затонулих кораблів.

Туристична діяльність такого роду піддається критиці, оскільки вона вважається нечутливою, через пропозицію об'єктивувати страждання жертви, наприклад, турист, який відвідує Новий Орлеан після урагану Катріна. Однак катастрофічний туризм може також поєднуватися з волонтерським туризмом: у 2004 р. після Катастрофи Цунамі, замість того, щоб лише оглянути територію та бути учасником екскурсій, туристи також мали змогу допомогти місцевим жителям оговтатися від трагедії. (волонтерство Цунамі)

Рисунок 1.10 Туристи на вулкані Мерані (Ява)

Зараз можна знайти декілька видів туризму на стихійні лиха. Помпеї, які знаходяться в Італії, є дуже відомим туристичним місцем, і однією з туристичних зон для катастрофічного туризму. Іншою пропозицією є спостереження катастрофи у реальному житті. Наприклад, переслідування ураганів, бурі, смерчів, або вулкановий туризм, коли туриста доставляють подивитися на вивержений вулкан.

РОЗДІЛ 2. Динаміка та поширення сучасного екстремального туризму

2.1 Географія ринку сучасних екстремальних туристичних послуг

За даними аналітиків, індустрія туризму знаходиться в постійному розвитку, на сьогоднішній день, вона складає 10% прибутку світової економіки. Такі ж процеси розвитку відбуваються у різних видах туризму, в тому числі й екстремальному. Його географія постійно розширюється, відбувається постійне створення його нових центрів з новими атракціями. Станом на сьогодні, частка екстремального туризму в світі становить близько 42%, багато туристів бажають насолодитись пригодами під час відпочинку. Це означає, що сектор постійно привертає багато уваги, постійна поява нових трендів має великий вплив на глобальний розвиток цього сектору. Серед сучасних центрів екстремального туризму, науковці часто виділяють три регіони: Північну Америку, Південну Америку та Європу. Хоча за майбутніми прогнозами у 2020р. до цих регіонів може приєднатись і Азія (Таблиця 2.1)[21].

Таблиця 2.1

Місце	Розвинуті країни	Країни, що розвиваються
1	Ісландія	Чехія
2	Німеччина	Ізраїль
3	Нова Зеландія	Естонія
4	Норвегія	Чилі
5	Швейцарія	Словаччина
6	Канада	Словенія
7	Австралія	Болгарія
8	Фінляндія	Польща
9	Австрія	Південна Корея.
10	Данія	Румунія

Сучасна географія ринку сучасних туристичних регіонів має не однорідний поділ. Оскільки крім трьох вказаних вище регіонів експонентний розвиток спостерігається в інших частинах світу. Кожна з країн має свій,

притаманний лише їй колорит та можливості для проведення різних видів екстремального туризму, а й більшість із них є свого роду центрами розвитку специфічних підвидів екстремального туризму. Сьогодні, можна виділити по п'ять лідируючих країн в своєму регіоні які користуються більшою перевагою для туристів для проведення свого пригодницького відпочинку:

- В Східній Азії та Тихоокеанському регіоні перша п'ятірка виглядає таким чином:
 1. Нова Зеландія.
 2. Австралія.
 3. Японія
 4. Південна Корея
 5. Філіппінські острови.
- Східна Європа та Центральна Азія:
 1. Хорватія.
 2. Туреччина.
 3. Вірменія.
 4. Казахстан.
 5. Киргизстан.
- Латинська Америка та Карибський регіон:
 1. Чилі.
 2. Коста-Ріка.
 3. Уругвай.
 4. Домініканська Республіка.
 5. Барбадоські острови
- Центральний Схід та Північна Африка:
 1. Ізраїль.
 2. Йордан.
 3. Об'єднані Арабські Емірати.
 4. Катар.
 5. Саудівська Аравія.

- Південна Азія:
 1. Бутан.
 2. Непал.
 3. Шрі-Ланка.
 4. Індія.
 5. Пакистан.
- Африканські країни південніше Сахари:
 1. Ботсвана.
 2. Республіка Савана.
 3. Руанда.
 4. Замбія.
 5. Південна Африка.
- Європа і Північна Америка:
 1. Ісландія.
 2. Німеччина.
 3. Норвегія.
 4. Швейцарія.
 5. Канада.

Величезна перспектива розвитку екстремального туризму спостерігається у Ботсвані (Рис.2.1). Завдяки розробці у 2015 р. нового мандату для покращення, розробки нових дестинацій та диверсифікації уже існуючого туристичного продукту. На сьогодні, ця область приваблює туристів пригодницьким туризмом, підвидом екстремального туризму. Для мандрівників, це провідне місце для первинного еко та пригодницького туризму, адже не первозданна природа та розкішні сафарі в межах дельти Окаванго та національного парку Чобе не залишать нікого байдужим. Туристичні організації Ботсвани зосереджені на глибокій цінності та важливості дикої природи країни, оскільки вона є домом для тварин, яким загрожує зникнення. Так, за роки туристичної діяльності, ця індустрія стала важливим джерелом прибутку національної економіки, тому для

забезпечення охорони цілісності природної екосистеми, держава працює за стратегією високої вартості на туризм і мінімалізації впливу на навколишнє середовище. Крім цього, національні агентства розширюють фокус для відвідувачів за межами тих областей, через які вони зараз відомі.

Рисунок 2.1. Ботсвана.

Чилі, що лідирує серед своїх регіональних сусідів в Латинській Америці та Карибському регіоні, підтримує своїх підприємців в різних категоріях екстремального туризму завдяки постійному навчанню персоналу та великій відданості і наставництву. Ці поняття в поєднанні з природними ландшафтами країни притягують любителів пригод з усього світу. Крім звичайних походів та спокійного відпочинку, ця країна може запропонувати таку діяльність як рафтинг, каякінг, дайвінг, альпінізм. У 2015 році Чилі отримав нагороду World Travel Award за найкращий латиноамериканський напрямок пригодницького туризму. Для подальшої підтримки професіоналізації галузі, розробники політики продовжують удосконалювати та розробляти стандарти.

Хорватія лідирує серед своїх регіональних ровесників через великі ресурси пригодницько-екстремального відпочинку. На думку національної туристичної ради, найпопулярнішими видами такого відпочинку є катання на велосипеді в горах, гірські піші прогулянки, рафтинг та морський каякінг. Завдяки 1200 островів які входять до складу Хорватії, морський каякінг є прекрасним способом познайомитись з країною. Туристи, які користуються байдарками можуть подорожувати на приховані пляжі та затоки, більшість з яких не доступні для транспортування іншим транспортом. Сплави річками дозволяють відчувати адреналін при спуску водоспадами та глибокими каньйонами (Рис. 2.2).

Рисунок 2.2 Хорватія

Хорватська національна туристична організація щороку фінансує розвиток активного та екстремального туризму для покращення туристичної діяльності в незадіяних регіонах країни. Таким чином, вони допомагають у фінансуванні, створенні та обладнанні туристичних маршрутів на природних скелях для сходження та альпінізму. В цьому розвитку вони вбачають розвиток туристичної стратегії країни, та підкреслює його важливість у своїй рекламній кампанії та суміжних заходах.

Ісландія в проміжок 2012 – 2015 рр. досягла великих успіхів у екстремальному туризмі. Їй вдалося подвоїти річну кількість туристів вдвічі. Природні цінності країни є основною атракцією для туристів, адже вони є основою для багатьох різновидів екстремального відпочинку. На відміну від інших вказаних вище країн, бурхлива вулканічна діяльність створює нові ландшафти для туризму. Таким чином, на її території рясніють гори, льодовики, річки, водоспади та гейзери.

Океан сприяє дайвінгу та безлічі морських пригод. Гірськолижний спорт теж надзвичайно сильно розвинутий та популярний екстремальний вид спорту. У 2010 р. державою було видано близько 800 ліцензій для туроператорів в секторі екстремального туризму на льодовиках. У зв'язку з цілісним підходом у розвитку інфраструктури та захисту природних ресурсів для майбутніх поколінь. Для пропагування різних видів туризму, Ісландія запровадила власну програму сертифікації, яка в свою чергу контролює якість безпеки та екологічної обізнаності туристів та регіону.

Ізраїль, як і його сусід Йорданія, зайняв високу оцінку в категоріях «Ресурси для пригод», «Підприємництво» та «Інфраструктура». Окрім успішної роботи в цих категоріях, вона також була успішною в регіоні для категорії сталого розвитку, внаслідок низького рівня безробіття в п'ять відсотків, порівняно, наприклад, з Йорданією 14 відсотків. Ора Мерін, керуючий директор Giant Leaps Travel в Ізраїлі, організовує туристичну діяльність країни за категоріями: земля, повітря, море та «підземелля» (Рис. 2.3). Завдяки своїй глибокій релігійній історії та історичному значенню існують численні пам'ятки культури та місця, які потрібно досліджувати. Крім того, можна проводити широкий спектр екстремальних послуг у туризмі: раппелінг у підземних печерах, парашутно-парапланеризм, сноркелінг та підводне плавання в Червоному морі. Уряд Ізраїлю підтримує туризм як економічний двигун для країни та спеціально пропонує підприємцям фінансову допомогу з маркетингу. Наприклад, туроператори

можуть отримати від уряду компенсацію за поїздку на міжнародну конференцію або проведення поїздок ознайомлення.

Рисунок 2.3 Ізраїль

Незважаючи на світове лідерство в певних видах екстремального туризму наступні в переліку країни теж можуть похвалитися високим рівнем відпочинку та достатньо широкою пропозицією для вибагливих туристів, які змусять затамувати подих та пришвидшити пульс. Непал готовий створити незабутній відпочинок за допомогою висадки на діючий вулкан. Цей надзвичайний вид екстремального відпочинку був створений шукачем гострих відчуттів Д. Уеббом. За невелику платню в 25 американських доларів можна провести кілька годин на вулкані а потім спуститись з нього зі швидкістю в 95 км/год. Болівія пропонує гірський спуск на велосипедах по «Дорозі смерті». Учасник такого відпочинку може насолодитись спуском на спеціальному велосипеді по гірській породі, поміж дерев та інших перепон. Якщо такий спуск викликає сильне занервування в Канаді є схожа пропозиція, але з меншою кількістю перепон на шляху до спуску по Вістлеровському велосипедному парку в горах. Бординг, або стрибання з гелікоптера для подальшого гірного спуску на раніше недоторканих

ландшафтах екстремальна розвага для професіональних лижників. Такий вид відпочинку пропонують у Новій-Зеландії, Алясці та Північній Америці. Гори в цих районах вкриті надзвичайно ніжним снігом, що принесе надзвичайні емоції від спуску. Башта Макао, славетне місце для банджі-джампінгу. Вона є найвищою комерційною точкою для стрибків, а саме 233 метри. Такі масштаби вражають, проте для тих, хто не готовий підкорити таку висоту Квінстаун (43 м) та Вікторія Фоллз у Замбії (111 м) є більш придатними для стрибків. Дубай є найчарівнішим місцем для Зорбінгу. Цей вид екстремального відпочинку включає в себе спуск з гори в повітряному м'ячі, по бажанню він може бути наповнений водою. Такий вид відпочинку часто влаштовують як парні забіги на швидкість.

Для любителів водних видів відпочинку, екстремальним варіантом може бути дайвінг у кришталево-чистих водах Мексиканського острова Юкатан, який має велике скупчення підводних печер. Такий відпочинок називають наступним рівнем від будь-якого який туристи могли відчувати на собі в інших куточках світу. Провали в скелях та «підводні джунглі» у цих басейнах не залишать байдужим нікого.

2.2. Безпека та фактори ризику в екстремальному туризмі

Одним з найважливіших питань протягом існування людства було забезпечення власного захисту, уникнення небезпек у всіх галузях діяльності. Небезпеки природні, техногенні, антропогенні, біологічні, тощо – усе це наражає людину на ризик з її появи на світ. Безпека – поняття важливе і стародавнє, таке ж необхідне для кожного туриста, як харчування і сон. Тому забезпечення безпеки туристів під час подорожі – головна турбота туристичної фірми.

Поняття безпеки туристичної поїздки містить в собі наступні аспекти:

- особисту безпеку туристів;
- збереженість їх майна;
- уникнення завдання шкоди навколишньому середовищу.

Туроператори і турагенти зобов'язані надати туристам всю вичерпну інформацію, а також ознайомити з медико-санітарними правилами. Суб'єкти туристичної діяльності розробляють конкретні заходи щодо забезпечення безпеки туристів, екскурсантів, які беруть участь у туристичних подорожах, походах, змаганнях.

Отже, забезпечення безпеки туристів під час подорожі – головна турбота туристичної фірми. На забезпечення безпеки туристів спрямований цілий комплекс заходів, здійснюваних туристичними організаціями. При цьому першорядне значення мають стабільна політична обстановка в місцях відпочинку або подорожі і екологічний стан цих місць. При невідповідності цих чинників нормі туризм є важким і небезпечним.

Багато факторів, які створюють своєрідну невизначеність, і як результат – загрозу безпеці та здоров'ю туристів, екстремальний туризм початково є більш небезпечним видом туризму, та викликає більше загроз, ніж будь-який інший вид. Згідно з Національною Електронною Системою Реєстрації Нещасних Випадків, туристи отримали більше ніж чотири мільйонів травм в період з 2000 по 2001 роки; травми були викликані залученням до екстремального туризму або екстремальних видів спорту. В

Гімалаях в період між 1990 та 2006 років, загинуло приблизно 238 людей; число стало більшим, коли в період між 2000 та 2010 роках гинуло ще по двадцять п'ять людей на рік, намагаючись зайнятися парашутизмом. Більш того, багато дорослих ентузіастів намагаються займатися екстремальним туризмом чи екстремальними видами спорту, попередньо захоплюючись своїми кумирами, проте не маючи жодних навичок чи тренувань; використання обладнання неналежної якості підвищує шанс отримати травми.

Екстремальний туризм, який часто відбувається в ізольованих місцях, має багато непередбачуваних факторів. Наприклад, в Амазонських джунглях можна знайти багато неприборканих та небезпечних тварин. Таким же чином подорож до країни, яка перебуває в конфлікті зі своїми сусідами, або подорож з метою наздогнати природне лихо, можуть не лише призвести до отримання пошкоджень або серйозних травм, але й стати причиною смерті туристів. Окрім цього, знаходження в важко доступній території призводить до складнощів із пошуком допомоги, коли вона терміново потрібна. Непередбачувані погодні умови також додають складнощі.

Тому не дивно, що одним з найважливіших елементів організації туризму є забезпечення безпеки життя і здоров'я туристів. Небезпеки фізичного і соціального характеру повинні прийматися до уваги суб'єктами індустрії туризму, яким варто мінімізувати й запобігати загроз безпеці туристичної діяльності.

Забезпечення безпеки передбачає цілий комплекс заходів у рамках національного законодавства, що гарантують безпеку переміщення туристів по території держави, їхнього перебування, збереження здоров'я, життя і майна.

При наданні туристичних послуг повинен бути забезпечений прийнятний рівень ризику для життя і здоров'я туристів, як у звичайних умовах, так і в надзвичайних ситуаціях, що виникають в країні перебування [35, с.84].

Згідно із Законом України «Про туризм» із метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані здійснювати:

- підготовку безпечних умов для перебування туристів, облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій, місць проведення змагань, забезпечення туристів справним спорядженням та інвентарем;

- навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм та нещасних випадків, інструктаж із надання першої медичної допомоги, а також інформування про джерела небезпеки, які можуть бути зумовлені характером маршруту та поведінкою самих туристів;

- контроль за підготовкою туристів до подорожей, походів, змагань, інших туристичних заходів;

- надання оперативної допомоги туристам, що зазнають лиха, транспортування потерпілих;

- розробку та реалізацію спеціальних вимог безпеки під час організації та проведення походів з автомобільного, гірського, лижного, велосипедного, водного, мотоциклетного, пішохідного туризму та спелеотуризму.

Найбільш поширеним нещасним випадком серед туристів є травматизм. Ризик отримання травми може виникнути в різноманітних умовах, але найбільша вірогідність події виникає при переміщенні механізмів, предметів і безпосередньо туристів, зі складним рельєфом місцевості, при зсувах, сходженні лавин та інших атмосферних і природних явищ. Важливими у запобіганні травматизму є справне туристичне та спортивне спорядження, одяг, взуття.

З метою запобігання травматизму використовуються:

- захисне обладнання канатних доріг, гірськолижних трас, підйомників;
- захисні облаштування;
- індивідуальні страхові мотузки.
- огороження туристичних стежок і маршрутів;

Один з небезпечних етапів подорожі – етап перевезення туристів до

місця відпочинку. Оскільки транспортні засоби є джерелами підвищеної небезпеки, питання безпеки туристів повинні бути основними у всіх варіантах перевезень.

Значний вплив на життя і здоров'я туриста має навколишнє середовище. Основними факторами впливу навколишнього середовища є:

- висока або низька температура повітря;
- вологість і рухомість повітряних мас;
- недостатність кисню;
- опади;
- перепади тиску.

При проектуванні туру необхідно брати до уваги вибір сприятливої пори року, вечірнього чи денного часу, раціонально обрати трасу туристичного маршруту, врахувати погодні умови, забезпечити туристів необхідним спорядженням, засобами індивідуального захисту, провести повне і своєчасне інформування туристів про можливу небезпеку [40, с.26].

Важливим фактором, що згубно впливає на здоров'я туристів, є ультрафіолетове випромінювання, підвищений рівень радіоактивності. Можуть мати місце також хімічні фактори, які впливають на організм людини.

Існує також велика загроза інфекційних захворювань, харчових отруєнь та інших біологічних факторів. В багатьох випадках туристи самі порушують регламентовані правила поведінки і потрапляють в складні ситуації, відстають від груп через неухважність, відправляються в райони, не рекомендовані для відвідування, беруть участь у ризикових заходах, купуються у заборонених місцях, відвідують сумнівні розважальні заклади [41, с.26].

З метою здійснення практичної роботи по забезпеченню безпеки туристів, наданню їм допомоги і захисту в екстремальних ситуаціях, туристичні підприємства, що спеціалізуються на організації туристичних подорожей з використанням активних форм пересування туристів,

створюють пошуково-рятувальні служби або укладають угоди на обслуговування з відповідними службами.

Пошуково-рятувальна служба повинна мати повну взаємодію з органами охорони здоров'я, зв'язку, внутрішніх справ, цивільної авіації, лісового та водного господарства, гідрометеорологічної служби.

Вимоги до безпеки обслуговування туристів у процесі обслуговування, встановлюються в порядку, встановленому діючою нормативною документацією. Туристські підприємства зобов'язані ознайомити туристів з елементами ризику кожної конкретної туристичної послуги та заходами щодо його запобігання.

Контроль за виконанням вимог безпеки туристів забезпечують органи державного управління, здійснюють контроль за безпекою відповідно до їх компетенції. Контроль здійснюється на початку сезону при перевірці готовності туристичного підприємства і траси до експлуатації, а також у ході поточних перевірок.

Поточні перевірки забезпечення безпеки туристів проводяться у відповідності з планами і графіками технічних оглядів будівель, споруд, транспортних засобів, пляжів і місць для купань, туристичного спорядження та інвентарю, які видаються туристам, пунктами прокату, перевірок приготування їжі, термінів і умов зберігання і транспортування продуктів харчування, перевірок готовності туристів до виходу в походи [22].

Контроль безпеки обслуговування туристів здійснюється на основі використання таких методів:

1. аналітичного – аналізу змісту документації, що включає паспорт траси; медичний журнал огляду туристів, що виходять на маршрут і інші документи;
2. візуального – шляхом огляду відповідних об'єктів: території, по якій проходить траса туристичного походу, спорядження та інвентарю;
3. з використанням засобів вимірювання, тобто контролю якості

води, повітря, технічного стану траси, підйомних механізмів, транспортних засобів;

4. соціологічних досліджень – шляхом опитування самих туристів і обслуговуючого персоналу.

Небезпеки загрожують не тільки людині, а й суспільству і державі в цілому, так як кожна окрема людина є мешканцем даного міста й області, а також громадянином цієї країни. Тому профілактика загроз і забезпечення безпеки в туризмі є пріоритетним завданням держави.

Через те, що туризм пов'язаний з тимчасовими виїздами з постійного місця проживання та реалізацією своїх пізнавальних, професійно-ділових, оздоровчо-спортивних та інших цілей за допомогою різноманітних технічних засобів, держава повинна регулювати туристичну діяльність.

Необхідно відзначити також, що екстремальний туризм проходить у складних географічних або природних умовах, що вимагає чіткої організації з порятунку і евакуації туристів.

Безпека туристів на території України гарантується державою. Комітет України по туризму разом із міністерствами і відомствами розробляє програму забезпечення захисту та безпеки туристів і організовує її виконання.

В Україні діє міждержавний стандарт (ГОСТ 28681.1-95) «Туристично-екскурсійне обслуговування», який передбачає порядок проектування туристичних послуг, включаючи розгляд можливих ризиків, які можуть викликати негативні наслідки і спричинити шкоду здоров'ю туриста та його майну [33].

Державний комітет України по туризму зобов'язаний своєчасно інформувати туроператорів, туристичних агентів і туристів які відправляються в подорож про загрозу безпеці в місці або країні тимчасового перебування.

Засоби масової інформації одразу і безкоштовно надають вищезгаданому державному органу можливість публікувати інформацію про

загрозу безпеці туристів і здійснених правопорушень.

Туристичні агенти та оператори зобов'язані повідомляти органам виконавчої влади, представникам МНС і зацікавленим особам про надзвичайні події з туристами, повідомляти про те, хто не повернувся з подорожі, тощо.

Суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані надати своїм туристам вичерпні і достовірні відомості про особливості подорожей, про небезпеки, з якими вони можуть зустрітись під час проведення подорожей, і здійснити запобіжні заходи, спрямовані на забезпечення безпеки туристів.

Інформація, яка характеризує природні складнощі туристичного маршруту, необхідний рівень особистої фізичної підготовки туриста, особливості індивідуального спорядження, повинна міститися в рекламно-інформаційних матеріалах і в тексті інформаційного листка до туристичної путівки.

Інформація, що забезпечує безпеку життя і здоров'я туристів у процесі обслуговування, надається в порядку, встановленому діючою нормативною документацією.

Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів відповідно до законодавства та міжнародних договорів України, а також гарантує захист законних прав та інтересів громадян України, які здійснюють туристичні подорожі за кордон. У разі виникнення надзвичайних ситуацій держава вживає заходів щодо захисту інтересів українських туристів за межами України, зокрема забезпечує їх евакуацію з країни тимчасового перебування [43, с.62].

Поняття безпеки та захисту туристів охоплює весь маршрут мандрівника від виїзду з дому до повернення, місце призначення та всі відвідувані об'єкти. Це поняття має на увазі дії, послуги та інформацію з боку урядів.

Питання безпеки набувають надзвичайну важливість для туристичної діяльності у зв'язку з тим, що в Україні, в даному випадку, переважає

виїзний туризм. Відповідно до закону «Про захист прав споживачів», турист має право вимагати надання необхідної та достовірної інформації про туристичне підприємство і про подорож. У свою чергу, Закон України «Про основи туристичної діяльності України» накладає на туристичні фірми зобов'язання інформувати туристів про всі аспекти подорожі, про всі ризики, з якими туристи можуть зіткнутися і заходи профілактики.

Для забезпечення безпеки туристів закон покладає на туроператорів і турагентів такі обов'язки:

- обов'язок надавати туристам вичерпні відомості про особливості подорожей, про небезпеки, з якими вони можуть зустрітися під час проведення подорожей, а також здійснювати запобіжні заходи, спрямовані на забезпечення безпеки туристів;
- обов'язок негайно інформувати органи виконавчої влади та зацікавлених осіб про надзвичайні події з туристами під час подорожі, а також про їхнє неповернення з подорожі.

Турист, відповідно з вищезгаданим законом, зобов'язаний дотримуватися під час подорожі правил особистої безпеки. Виконання цього обов'язку також залежить від тієї інформації, яку надає туристична фірма. Це може бути інформація про правила в'їзду до країни тимчасового перебування і перебування там, про звичаї місцевого населення, про релігійні обряди, святині, пам'ятники природи, історії, культури, що перебувають під особливою охороною, стан навколишнього середовища.

У разі планування подорожі до країни тимчасового перебування, в якій турист може піддатися підвищеному ризику інфекційних захворювань, він зобов'язаний пройти профілактику у відповідності з міжнародними вимогами.

У подорожі необхідно неухильно дотримуватися і поважати не тільки місцеві закони, але також і народні звичаї і традиції. Особливості перебування в місці відпочинку стосуються всього, включаючи стиль одягу і багатьох дрібних деталей побуту. Найчастіше, турист своєю поведінкою сам

провокує злочинців на скоєння злочинних дій по відношенню до нього. Турист іноді може сам своїми ж діями створювати загрозу своєму життю, здоров'ю та майну, а також загрозу іншим [40, с.73].

Міжнародні конференції Всесвітньої туристичної організації (ВТО) неодноразово відзначали, що до туристичної діяльності та подорожей людину треба готувати заздалегідь.

На Гаазькій міжпарламентській конференції з туризму 1989 р. було зазначено, що відповідне виховання широкої громадськості, починаючи зі школи, освіта і навчання є вкрай важливою справою для туристичної індустрії та розвитку туризму [41, с.78].

Інформаційний листок до путівки туристичної подорожі містить розділи обов'язкової та додаткової інформації за маршрутом, призначеної для туристів, і є невід'ємним додатком до туристичної путівки або ваучера.

Інформаційний листок містить такі обов'язкові відомості, як:

- адреса туристичного підприємства, в якому починається туристична подорож та проїзд до нього;
- зазначення виду і типу туристичної подорожі, основного змісту програми обслуговування, протяжності та тривалості всього маршруту, його похідної частини, категорії походів та іншої специфіки;
- короткий опис району подорожі (пам'ятки, особливості рельєфу, місцевості), програми обслуговування в кожному пункті туру;
- наявність і коротка характеристика спортивних споруд та майданчиків, автостоянок, пасажирських канатних доріг, водоймищ, атракціонів, дитячих ігрових майданчиків, бібліотек, кінозалів тощо;
- опис траси подорожі – пунктів перебування, тривалості перебування та умови розміщення у кожному пункті обслуговування (тип будівлі, число місць в номері, його санітарно-технічне обладнання);

– перелік послуг, що надаються за додаткову плату.

Тексти пам'яток для туристів складаються в особливих, необхідних випадках, наприклад, при організації спеціалізованих турів або у разі направлення туристів в ендемічні країни. Кожному туристу, який виїжджає до країн, в яких існує небезпека інфекцій, необхідно видати індивідуальні пам'ятки, завірені підписом туроператора і печаткою фірми. Наявність таких пам'яток у туристів в обов'язковому порядку перевіряється при митному огляді в деяких аеропортах.

Знання про безпеку – це вже гарантія її уникнення. Проте, треба зазначити, що 67% сумнівається у достатності і вичерпності наданої інформації, що без сумнівів показує негативну сторону обізнаності туристів. Сумніви, відсутність чи неповнота інформації створюють ілюзію безпеки чи почуття страху, що в обох випадках є негативним явищем. Тільки 5% туристів не були належним чином проінформовані про забезпечення усіх можливих заходів безпеки (рис. 2.4).

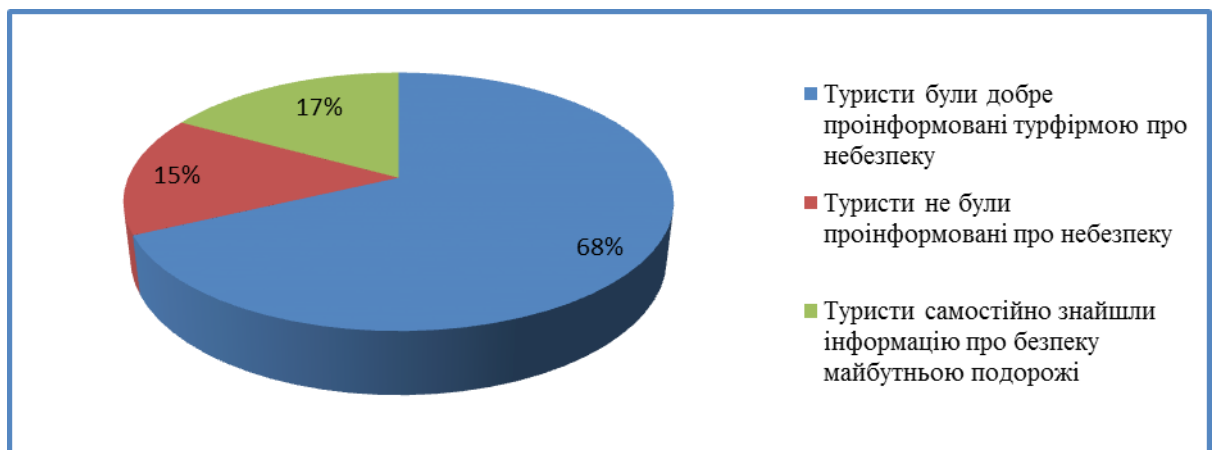

Рисунок 2.4 Поінформованість туристів про безпеку у подорожі

Наведена статистика вказує на те, що:

- по-перше, сучасні туристи є обізнаними людьми, які дбають про свою безпеку особисто (достатньо вагомою видається роль засобів масової інформації);
- по-друге, вони не достатньо довіряють туристичним фірмам, сумніваються у вичерпності, якості, повноті або формі

попередження [22, с.59].

Для безпечного стану системи «людина-середовище» необхідне узгодження характеристик людини і елементів, з яких складається середовище. У тих випадках, коли такого узгодження немає, можливі такі наслідки:

- аварії, пожежі, вибухи;
- зниження працездатності;
- розвиток загальних і професійних захворювань;
- травматизм.

Для забезпечення безпеки праці велике значення мають психічні фактори, до яких відносять увагу, мислення, воля, емоції, пам'ять, уяву та інші. Сукупність цих якостей визначає особистість. Особисті якості людини суттєво впливають на безпеку подорожі.

Іноді говорять про режим особистої безпеки. Конкретні форми обліку особистісних особливостей у силу їх виняткової складності поки недостатньо враховуються на практиці. Однак, виходячи з інтуїтивних міркувань, необхідно звернути увагу на значні профілактичні резерви, що ховаються в психології безпечної подорожі [32].

Турист порушує вимоги безпеки з наступних причин:

- небажання виконувати відомі йому вимоги безпеки;
- у зв'язку з невмінням виконувати вимоги;
- у зв'язку з неможливістю виконати вимоги (з причин, не залежних від туриста);
- через незнання вимог.

У психологічній класифікації причин виникнення небезпечних ситуацій і нещасних випадків виділяють три функціональні частини. Порушення будь-якої з цих частин тягне за собою порушення дій в цілому.

Порушення мотиваційної частини дій проявляється в небажанні виконувати ці дії. Порушення може бути відносно постійним (турист недооцінює небезпеку, схильний до ризику, негативно ставиться до правил) і

тимчасовим (турист у стані депресії, алкогольного сп'яніння).

Порушення орієнтовної частини дій проявляється в незнанні правил експлуатації технічних систем і норм з безпеки праці та способів їх виконання.

Порушення виконавчої частини проявляється в невиконанні регламентованих правил (інструкцій, приписів, норм) внаслідок невідповідності психічних і фізичних можливостей людини вимогам подорожі. Така невідповідність може бути постійним (недостатня координація, погана концентрація уваги,) і тимчасовим (перевтома, зниження працездатності, погіршення стану здоров'я, стрес, алкогольне сп'яніння).

Відповідно до кожної групи причин виникнення небезпечних ситуацій та нещасних випадків визначають такі шляхи вдосконалення в кожній частині:

- виконавча – профвідбір, медичне обстеження;
- мотиваційна – пропаганда і виховання;
- орієнтовна – навчання, відпрацювання навичок.

Знання національних та релігійних традицій країни відвідування дозволяє не тільки шанобливо ставитися до місцевих жителів, але і забезпечити свою фізичну і фінансову безпеку, виключити можливі контакти з правоохоронними органами.

Окремо слід виділити дотримання правил дорожнього руху. У країнах Центральної і Північної Європи пішохід має пріоритет перед транспортним засобом, але у великих містах цим зловживати не варто і переходити проїзну частину слід тільки в зоні пішохідного переходу і за сигналом світлофора.

Особливу увагу слід приділяти політичній обстановці в країні перебування, аби не стати жертвою провокації. У будь-якому випадку необхідно дотримуватися нейтральної позиції та не висловлювати свого ставлення до будь-яких подій.

Не меншу загрозу безпеці туриста може викликати необдуманий показ прихильності до того чи іншого футбольному клубу (демонстрація

футбольної атрибутики, суперечки в барах), особливо в таких «гарячих», з цієї точки зору, країнах, як Італія, Іспанія або Великобританія. Зокрема, в Лондоні продається спеціальна карта для туристів, де вказані райони проживання прихильників того чи іншого клубу (Рис. 2.5).

Рис. 2.5. Фанати футбольного клубу «Arsenal»

При відвідуванні курортів країн Близького і Середнього Сходу необхідно пам'ятати, що більшість цих країн тривалий час знаходилися під колоніальним пануванням європейських держав, тому місцеві жителі вкрай негативно ставляться до відвертого прояву західної культури і псевдокультури. Слід вивчити всі індивідуальні заборони, прийняті в країні подорожі. Так в Об'єднаних Арабських Еміратах забороняється фотографувати мечеті і мінарети блакитного кольору і військовослужбовців, а жінкам не дозволяється водити автомобіль без супроводу чоловіка.

Підвищення якості надання безпеки туристів неможливе без урахування громадських й інших національних інтересів, а також особливостей навколишнього середовища. Місцеві органи влади та управління визначають перелік правил та постанов, котрі мусять виконувати адміністративні органи, що працюють у сфері охорони здоров'я, правопорядку, транспорту, охорони довкілля. Як ми можемо спостерігати, у

цих правилах немає нічого складного, але їх надійне виконання гарантує подорожуючим безпечний відпочинок, від якого залишаться тільки позитивні враження.

При розробці і проведенні в житті норм безпеки у сфері туризму та захисту туристів інтереси тих, хто відвідує і приймає, повинні бути взаємно гармонізовані. Забезпечення якості послуг та безпеки в туризмі відбувається на різних рівнях, що включають у себе:

- адміністрації туристичних центрів та туристичних підприємств;
- міжнародні організації та міждержавні органи;
- місцеві влади, нац. органи по туризму та центральні власті держав.

Одним із основних видів страхування в туризмі є медичне страхування, яке покриває всі витрати туриста на медичні послуги, послуги стаціонарного лікування, перевезення машиною швидкої допомоги, придбання ліків, догляд за хворим, а у випадку смерті за кордоном - транспортування тіла на батьківщину. Не менш важливим є страхування від нещасних випадків. Страховим випадком визнається: смерть застрахованого, яка настала в результаті нещасного випадку, що відбувся із застрахованим під час дії договору страхування, інвалідність, одержана в результаті нещасного випадку, часткова втрата працездатності в результаті нещасного випадку, який стався під час дії договору страхування.

Страхування цивільної відповідальності передбачає цивілізоване вирішення конфліктних ситуацій в суді, юридичну допомогу та відшкодування збитків у разі, якщо турист з необережності заподіяв шкоду майну чи здоров'ю третіх осіб. Так, при заняттях активним відпочинком, наприклад, катанні на лижах, велика ймовірність потрапити в ситуацію (зіткнення, падіння), яка спричинить травми або псування майна третіх осіб, зокрема, орендованого спортивного інвентарю. Висування фінансової претензії в цих випадках - звичайна практика, особливо в країнах Західної Європи. Таке страхування дозволить туристу отримати юридично-правову

допомогу для захисту своїх інтересів за кордоном.

Страховання багажу забезпечить туристу компенсацію витрат на придбання речей першої необхідності у разі тривалої затримки багажу або відшкодування збитку внаслідок крадіжки, втрати, псування багажу під час перельоту. Повна втрата, часткове пошкодження або зникнення багажу можуть також відбутися внаслідок стихійних лих (граду, бурі, повені, пожежі), дорожньо-транспортної пригоди або нещасного випадку.

Страховання від невиїзду дозволить туристу уникнути фінансових витрат у випадку неможливості здійснення запланованої подорожі або її дострокового переривання. Якщо клієнт не може здійснити поїздку з поважної причини (госпіталізація або смерть родичів, повістка до військкомату або виклик на судовий розгляд, пожежа в будинку, неотримання в'їзної візи), страхова компанія відшкодує вартість туру.

Страховання невідкладної допомоги (Assistance Insurance) - це специфічний вид страхування, метою якого є негайне надання застрахованій особі допомоги у певних надзвичайних ситуаціях. Якщо в класичному страхуванні йдеться про відшкодування збитку, то у страхуванні невідкладної допомоги - про надання послуги у формі негайної допомоги.

Елемент відшкодування у страхуванні невідкладної допомоги відіграє другорядну роль, на перший план виходить елемент послуги з безпосереднього надання такої допомоги. Наприклад, при аварії автомобіля на дорозі метою страхування невідкладної допомоги буде виклик ремонтників на місце події та буксирування автомобіля до ремонтної майстерні, сам ремонт безпосередньо оплачується власником автомобіля з особистих коштів або за рахунок автотранспортного страхування.

РОЗДІЛ 3. Можливості розвитку екстремального туризму

3.1 Окреслення векторів подальшого розвитку екстремального туризму

Багато було сказано про вплив Інтернету та нових медіа-технологій на відкриття світу та залучення туристів зі всього світу. Водночас, оскільки туризм стає все більш доступним для людей, вже потроху з'являються туристи, які все частіше сприймають те, що колись було захоплюючим і унікальним екстремальним досвідом, як побутове.

Тим багатьом людям, принаймні частково мотивованим перспективою нових вражень та захоплень, те, що на сьогоднішній день можна назвати стандартними туристичними пропозиціями, не є достатньо. Як резонанс, туристична галузь все більш рішуче налаштована запропонувати щось нове.

Це створює підґрунтя для все більш екстремальних форм туристичного досвіду. У поєднанні зі швидким технологічним прогресом, який трансформує подорожі та туризм, те, що колись було досить ризикованим та захоплюючим, переходить у царину загального та нормального.

Оскільки масовий туризм стає своєрідним регламентом для первинного або побутового туризму і в міру того, як все частіше виникають спроби пізнати альтернативні форми туризму, екстремальні форми туризму є відповіддю на швидке мінливе соціальне, економічне та технологічне середовища. Цілком очевидно, що світ, який дещо «зменшується», також уособлює факт того, що екстремальність вже не є такою далекою від людей, як раніше.

Тенденція до екстремального туризму полягає в збільшенні як кількості туристів, які беруть участь у сучасних формах екстремального досвіду, так і в такому екстримі, який вже створюється завдяки туристичним ринкам та передовим технологіям галузі. Як це відбувається, то з'являються ще більші переживання, які підштовхують існуючі форми туризму до нових крайнощів. Екстремальний туризм та екстремальна поведінка туристів зростають, і ще довго можна буде спостерігати динамічний розвиток їх діяльності.

Завдяки великому зростанню технологій, таких як GPS (Global Positioning System), соціальні мережі та фотографії, стимулюється інтерес по всьому світу до пригодницьких подорожей.

Попит зростає у зв'язку з глобальним збільшенням рівнів наявного доходу та зростання інтересу споживачів до індивідуального та трансформативного (тобто змістовного, перспективного) досвіду. Таким чином, більше людей можуть дозволити собі відпочити, а більша кількість вибирає авантюрні заходи. Однак зміна очікувань споживачів, підвищення технології та поява нових зв'язків, а також зміна демографії на ринку основних джерел екстремального туризму впливають на характер попиту. Також існує зростання з боку пропозиції, тобто створення підприємств для задоволення та / або створення попиту. Бар'єр для вступу в екстремальний туризм є низьким, особливо на ринках, які розвиваються, і тенденція полягає в тому, що утверджені туристичні компанії в розвинених країнах включають екстремальні пропозиції у свої продуктові портфоліо.

У 2012 році глобальні туристичні прибутки перейшли за мільярдovu позначку. Як один з найбільш швидко зростаючих сегментів, звісно й зросли прибутки з екстремального туризму. У 2010 р. було проведено перше глобальне дослідження ринку екстремального туризму зі сторони ТАЕТ, Університету Джорджа Вашингтона та компанії «Xola Consulting» [4]. Дослідження встановило, що загальна цінність екстремального туризму становила 89 мільярдів доларів. Дослідження було повторене у 2013 році та виявило, що 42% мандрівників вирушили у екстремальні поїздки, зробивши цей сектор цінним на суму у 263 мільярди доларів – збільшення на 195% за два роки. Це чудове зростання пояснюється факторами:

- збільшення міжнародних виїздів;
- збільшення мандрівників, які вирушають у пригодницькі поїздки;
- зростання середніх витрат.

69% загальних міжнародних відправлень походять з Європи, Північної чи Південної Америки; те саме стосується і екстремального туризму. У

період з 2009 по 2010 рік населення Південної Америки яке активно займається екстремально-туристичною діяльністю, по виїзду зросло з 1,4% до 8%. У той самий час спостерігалось 5% збільшення серед фанатів «м'якого екстриму» [4]. Насправді, «Tourism Highlights» від Всесвітньої організації з туризму за 2014 зазначає, що «із зростанням рівня наявного доходу багато країн, що розвиваються, показали швидке зростання за останній час, особливо на ринках Азії, Центральної та Східної Європи, Близького Сходу та Африки» [4]. На додачу, у звіті зазначається, що китайські мандрівники – самі прибуткові туристи. Розвинені економіки виграють від вигідного обміну для російських та китайських мандрівників у в'їзному туризмі. Тим часом такі країни, як Великобританія, відчують більш здоровий рівень внутрішнього туризму через зменшення купівельної спроможності місцевої валюти. Широке збільшення прогнозованих приїздів російських, китайських та латиноамериканських мандрівників змінить форму демографічних даних для подорожуючих у наступні роки.

У секторі екстремального туризму ця тенденція спрямована на неінтермедіацію (відмову від посередництва), що означає вилучення туроператора чи тур-агента, який традиційно підключав споживача на вихідному ринку до постачальника або наземного обробника. на ринку DESTИНАЦІЙ. Оскільки турист може отримати доступ до інформації та надійних відгуків споживачів в Інтернеті, він швидше за все звернеться безпосередньо до постачальника.

Дослідницькі профілі AdventurePulse, дослідження ринку пригод для подорожей у Сполучених Штатах Америки, свідчать про те, що 71% екстремальних туристів по Сполученим Штатам Америки влаштовують домовленості виключно самостійно [4]. Тенденція неінтермедіації є більш помітною на зрілих ринках, але, ймовірно, вона спричинить зміни в ланцюзі пропозицій країн, що розвиваються, в найближчі десятиліття.

ВТО прогнозує, що до 2030 року по всьому світу буде до 1,8 мільярда прибутків [4]. Організація прогнозує, що зростання прибутків міжнародного

туризму в країнах, що розвиваються, буде більшим вдвічі порівняно з темпом розвинених країн. Розвинені країни побачать прибутки з країн, що розвиваються, як ті, що будуть сприяти їх зростанню, але знання різних пропозицій екстремального туризму в цих напрямках наразі обмежені, тому їм потрібно інвестувати кошти в побудову своїх ринків.

Однак приватний сектор може неохоче зосередити свої зусилля на цих місцях, викликаючи довгострокові проблеми з підтриманням бізнесу в країні, що розвивається. Тому пункти призначення повинні адаптувати свій підхід відповідно до уподобань ключових цільових ринків.

Інтернет та розробка Інтернет-порталів кардинально змінили ландшафт масового туризму; однак вплив на сектор екстремального туризму більше стосується попиту, ніж пропозиції. Споживачі мають більші можливості завдяки доступу до широкого спектру інформації та інструментів, включаючи величезну та постійно зростаючу кількість відгуків від споживачів. Наприклад, веб-сайт відгуків подорожей TripAdvisor, який має найпопулярніший у світі додаток для подорожей для смартфонів, у лютому 2014 року досяг важливої позначки у 150 мільйонів відгуків і має понад 2 мільярди унікальних відвідувачів всесвітньої мережі Інтернет на рік. [74].

Тепер туристи мають більше шансів подорожувати, оскільки Інтернет дає їм можливість впевнено почуватися щодо місця призначення перед від'їздом, люб'язно надаючи зображення місця призначення, звіти про погоду, відгуки та можливість завантажувати карти та путівники.

Інтернет також має внутрішній вплив на мережу пропозицій екстремального туризму. Інтернет усунув лінійну природу мережі, оскільки туристи тепер мають доступ до будь-якої її частини в Інтернеті. Аналогічно, будь-яка частина мережі може продавати свої послуги безпосередньо споживачеві. Також існує тенденція до безмежжя, що посилюється популярністю онлайн-систем бронювання. Ці системи дозволяють проводити чіткі порівняння цін, рецензування експертів та навіть 360-градусні відео тури, що дозволяють туристу отримати доступ до значної кількості

інформації перед їхнім бронювання. Споживачі можуть легко бронювати тур--пакети в Інтернеті і роблять це у дуже великій кількості. Однак вони все ще виявляють сильну тенденцію до бронювання в режимі офлайн, що створює потребу в бізнесі підтримувати як онлайн, так і офлайн канали та транзакції.

Щодня з'являється нове програмне забезпечення, яке має на меті заповнити цю прогалину, надаючи спеціалізовані, але автоматизовані маршрути для безлічі напрямків, проте таке програмне забезпечення ще не набуло значної частки на ринку. Технологія допомагає підприємствам, що займаються екстремальними поїздками, оптимізувати свою діяльність, досягати більшої маркетингової охоплення та вдосконалювати свою продукцію. Це дозволяє як дестинаціям, так і підприємствам краще зрозуміти свою конкуренцію та своїх клієнтів. Найголовніше, що технологія дозволяє бізнесу легше дістатися до своїх клієнтів. Для досягнення успіху в екстремальному туризмі зараз потрібні нові навички. Інтернет-маркетинг має вирішальне значення для підвищення обізнаності про будь-який продукт, і організації повинні адаптуватися, щоб гарантувати самим собі наявність належного програмного забезпечення та / або платформи для залучення своїх цільових ринків.

За даними TripAdvisor, Інтернет є другим найважливішим джерелом натхнення для туристів, які проводять дозвілля (за усними рекомендаціями від сім'ї та друзів) та головним ресурсом планування подорожей. Веб-сайти – це нові вітрини. Їм потрібно негайно захопити увагу віртуального користувача, одночасно забезпечивши неперевершене онлайн-враження, оскільки конкуренція відбувається в один клік. Оптимізація пошукових систем також набула вирішального значення, оскільки 58% відпочиваючих туристів починають процес планування за допомогою простого пошуку в Інтернеті [74].

Валюта Інтернету – розмови, споживачів потрібно залучати та надихати, щоб вони відвідували різні дестинації. Сьогодні хороший

маркетинг спирається на ефективну розповідь. Соціальні мережі особливо сприятливі для таких розповідей. В досвідній економіці клієнти шукають переконливу історію та напрямки, які додають привабливості до їхніх цінностей, та підтримують зростаючі глобальні цінності як стійкість, просування та підтримка місцевого бізнесу та продуктів, відповідальний бізнес. Соціальні платформи, такі як Facebook та Twitter, також дозволяють здійснювати обслуговування клієнтів у режимі реального часу, мати автентичні розмови з та між клієнтами, а також шляхи для подорожуючих поділитися своїм досвідом до, під час та після поїздки.

Поширеність мобільних телефонів та планшетів також вплинула на те, як дестинації та компанії продають свою продукцію. 42% туристів використовують свої мобільні пристрої для пошуку інформації під час відпустки [4]. Веб-сайти повинні бути швидкими, зручними для мобільних пристроїв та оптимізованими для навігації на маленьких екранах. Туристи також починають бронювати поїздки через свої мобільні телефони: кожен із чотирьох людей у Сполучених Штатах Америки робить бронювання через мобільний пристрій [74].

Крім того, у 2010 році дослідження, проведене TAET, Університетом Джорджа Вашингтона та компанією «Xola Consulting», встановило, що вартість екстремального туризму по всьому світу становила 89 мільярдів доларів США. Дослідження було проведено знову в 2013 році, і було виявлено зростання попиту, де 42% мандрівників подорожували завдяки пригодницьким поїздкам, а зростання на 195% протягом двох років призвело до підвищення заробітку; загальна вартість в секторі була 263 мільярди доларів.

Зростає як попит, так і пропозиція. У 2011 році, згідно з глобальним звітом Світової Організації Туризму про пригодницький туризм, який був повідомлений туристичною радою, 79 відсотків екстремального туризму в частому секторі став бурхливо розвиватися, що включало пригоди до бренду сектору. Наприклад, Нова Зеландія популяризувала свою культуру та дику

природу за допомогою девізу «100% чиста Нова Зеландія»; іншим прикладом є Норвегія, яка, орієнтуючись на свої величезні фіорди та льодовики, використовувала гасло «Посилений природою».

Постійне збільшення членства в приватних секторах асоціацій з екстремального туризму пояснюється визнанням підприємцями у туристичному бізнесі, які бачать нові можливості через призму екстремального туризму, і йдуть на ризики, щоб розширити свій продукт, запропонувати екстремальну або пригодницьку діяльність, яка б допомогла задовольнити попит.

3.2 Розвиток екстремального туризму в Україні

Більшість людей бачать туризм як джерело незабутніх вражень, приємних пригод, захоплюючих історій. Екстремальний туризм сьогодні набуває широке поширення серед молоді. Прихильники активного відпочинку з задоволенням проміняють затишну та спокійну відпустку у приємному готельному номері на спартанські умови. Кожного року неупинно зростає кількість людей, що прагнуть нових гострих вражень, навіть іноді небезпечних. Різноманітність природних ландшафтів нашої країни та велика кількість закинутих промислових об'єктів сприяє динамічному розвитку екстремальних видів туризму.

Сплави по річках, піші та кінні тури Карпатськими і Кримськими горами пропонуються вітчизняними туристичними фірмами досить давно і вже мають стабільну групу споживачів. Ці послуги дуже популярні також в якості турів вихідного дня. Так само активно просувається розвиток відпочинку під вітрилом.

Екстремальний відпочинок став набирати популярність вже давно, але в окремий самостійний вид туризму в Україні він виокремився лише недавно, буквально 7-10 років тому. Причиною тому є те, що людей нашого менталітету важко організувати, до того ж для цього потрібен досвід формування відповідних туристичних програм, створення інфраструктури. При належній рекламі, інвестиціях і підтримці держави, вітчизняний екстремальний туризм зможе стабільно і успішно розвиватися не тільки на туристичному ринку України, але і на Європейському ринку [68]. Для України розвиток такого туризму є особливо важливим аспектом, адже ця галузь сприятливо впливає на функціонування підприємств малого бізнесу, здатних розвиватися без значних бюджетних асигнувань, вона є перспективною для залучення іноземних інвестицій у широких масштабах та в короткі терміни. Туристичний бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства нашої держави: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів народного споживання, зв'язку і т. д. Даний бізнес

приваблює підприємців з багатьох причин: невеликі стартові інвестиції, зростаючий попит на туристські послуги, високий рівень рентабельності та мінімальний термін окупності витрат. Проведений аналіз розвитку екстремального туризму в Україні дозволив зробити наступні висновки, що основні проблеми екстремального туризму пов'язані з його поганим фінансуванням. Хоча останні роки держава намагається сприяти його розвитку, шляхом виділення коштів на його розвиток. В Україні є значна кількість місць для активного відпочинку. Для жителів України останнім часом, більш раціонально, з точки зору грошових витрат, переважний екстрим у зарубіжних країнах. Це так само обумовлено слабким розвитком екстремальної спрямованості. Такий розвиток тільки набирає обертів. У нас є річки, гори, печери – все, що потрібно для екстремального відпочинку, але у нас немає хорошого сервісу, спорядження та професійного персоналу. Відмінною рисою екстремального туризму є те, що більша частина послуг виконується з мінімальними втратами, відіграє все більш істотну роль у світовій економіці. Туристична сфера дозволяє досягти значної величини доданої вартості [69].

На сучасному етапі туризм набуває не просто масового характеру, а стає однією з провідних галузей світового господарства. Кожна країна, регіон, місто намагаються пропагувати свою туристичну діяльність і активно розвивають інноваційні види туризму. Причиною слугує жага людей до нових вражень. Середньостатистичному туристу вже недостатньо оглядових екскурсій. Туристи очікують більшого, принципово нового та цікавого, тому питання розвитку екстремального туризму стає досить актуальним в сучасній Україні. Такі вчені як Кляп М. П. та Шандор Ф. Ф. дали визначення пригодницькому туризму. Етнографічний туризм на території України дослідив Кудокоцев М.С. Серед інноваційних видів туризму Друк В.В. виділила гірський туризм, а В.М Бастун написав працю про водний екстремальний туризм.

Україна, звичайно, лише розпочинає свій шлях як країна у секторі світового ринку екстремального туризму. Лише декілька напрямків вищезазначеного виду відпочинку розвинені на належному рівні.

Очевидно, що найпопулярнішою категорією екстремального туризму в Україні гірські види. Не дивно, що гірська система Карпат на території Закарпаття є надзвичайно сприятливою для альпінізму та гірськолижних видів спорту, оскільки висота гір автоматично відносить їх до категорії безпечних. Щодо структури, то найбільш скелястими горами є Горгани, а практично всі інші гори регіону є безпечними та придатними для розвитку альпінізму. Важливою умовою є погодження туристичних маршрутів з місцевими рятувальними службами, а також дотримання правил техніки безпеки. Варто зазначити, що найпопулярніші гірські маршрути Карпатських гір знаходяться у наступних районах, а саме: Воловецькому, Міжгірському, Рахівському, Великоберезнянському, Свалявському та Мукачівському. Однією з проблем розвитку альпінізму в Закарпатській області є недостатня кількість досвідчених інструкторів та висока ціна спеціального спорядження.

Популярність гірськолижних видів спорту зростає щороку. А з нею і кількість туристів, що відпочивають, катаючись на гірських лижах та сноубордах. До того ж, Карпати – це гірський масив, який містить в собі багато гірськолижних комплексів [65]:

Буковель (Івано-Франківська область) – це найбільший і популярний гірськолижний курорт України. Завдяки розвиненій інфраструктурі, великій кількості і хорошій якості трас, він відповідає кращим гірськолижним курортам Європи і є кращим гірськолижним курортом України.

Рисунок 3.1. Гірськолижний курорт «Буковель»

Славське (Львівська область) – це один з перших гірськолижних курортів України, на якому тренується олімпійська збірна. Славське має добре розвинену інфраструктуру, комплекс містить кілька трас європейського значення.

Драгобрат (Закарпатська область) – урочище в Рахівському районі. Цей гірськолижний курорт в Карпатах славиться тим, що сніг там лежить з листопада по травень. Найвищий гірськолижний курорт України. Драгобрат має п'ять бугельних підйомників і двомісний крісельний, траси з різними рівнями складності. Єдиний недолік - до курорту вельми складно доїхати, потрібно користуватися послугами місцевих водіїв на УАЗику або ГАЗ-66.

Воловець (Закарпатська область) – районний центр у Закарпатській області, який знаходиться на головній залізничній магістралі Київ–Чоп. Воловець – це лижний курорт, що лише починає свій розвиток, в ньому є один бугельний підйомник.

Яремча (Івано-Франківська область) – один з кращих курортів України і головний туристичний центр Прикарпаття. На курорті великий вибір готелів, розваг, і один гірськолижний схил для початківців.

Хуст (Закарпатська область) – гірськолижний курорт на Закарпатті, який знаходиться біля Замкової гори. Його пам'ятки відомі далеко за його межами. В 4 км від міста знаходиться Долина нарцисів, а в довколишніх селах - гірськолижні підйомники.

Верховина (Івано-Франківська область) – відомий курорт і центр туризму в Івано-Франківській області. Особливий інтерес для туристів представляє гора Піп-Іван (висота 2020 м), на якій знаходиться стара польська обсерваторія. Селище Верховина - це серце гуцульської культури.

Ворохта (Івано-Франківська область) – гірськолижний курорт в Карпатах, який останнім часом втратив свою славу. Селище має чудовий клімат для відпочинку в будь-який час року. Є одна гірськолижна траса з підйомником середньої складності, працює багато готелів і садиб.

Міжгір'я (Закарпатська область) – центр лижного спорту Карпат. Тут обладнано декілька лижних трас середньої складності, крісельний і бугельні підйомники, є прокат спорядження. Міжгір'я славиться великою кількістю мінеральних джерел, їх більше сорока п'яти.

Воєводино (Закарпатська область) – урочище у Перечинському районі. Гірськолижний курорт з одним бугельним підйомником і однієї трасою, яка добре підходить як початківцям, так і лижникам із середнім рівнем катання. Воєводино розташований в екологічно чистому районі Закарпаття.

Волосянка (Львівська область) – популярний гірськолижний курорт, відомий своїм великим туристичним комплексом «Захар Беркут». На Волосянці є дев'ять трас для лижників з різним рівнем катання. Працює крісельна підвісна дорога, а також три бугельні витяги. Інфраструктура курорту постійно розвивається.

Красія (Закарпатська область) – курорт з найбільшою гірськолижною трасою в усьому Закарпатті, протяжністю більше 3 км. Курорт відмінно підходить для сімейного відпочинку, а його траси розраховані на лижників з різним рівнем підготовки. У Красії працюють шість підйомників, а також є штучне засніження схилів.

Вишків (Івано-Франківська область) – мальовниче село, розташоване на висоті 930 метрів над рівнем море. Вишків вважається одним з кращих гірськолижних курортів Івано-Франківської області, завдяки близькості до інших гірськолижних курортів і прекрасним погодним умовам.

Динамо-Тростяні (Львівська область) – відомий гірськолижний комплекс, який знаходиться біля селища Славське. Це одна з кращих гірок країни, саме тому тут тренується олімпійська збірна України. Обладнано сім бугельних підйомників, серед яких і найдовший в Україні крісельний підйомник (2700 м). На Тростяні є траси різних рівнів складності.

Подобовець (Закарпатська область) – село в Міжгірському районі. Цей гірськолижний курорт знаменитий листяно-хвойними лісами і крутими гірськолижними трасами. Є прості схили для початківців, і дитячі траси. Особливою популярністю у гірськолижників користуються «труби» Подобовця своєрідні тунелі у схилах.

Рахів (Закарпатська область) – найвисокогірніше місто в Україні. Цей гірськолижний курорт, розташований нижче злиття Чорної та Білої Тиси, в гірській улоговині, на висоті 430 м над рівнем моря. Рахів є центром самобутньої гуцульської культури.

Тисовець (Львівська область) – гірськолижний центр міжнародного значення, який ідеально підходить для сімейного відпочинку. Має добре розвинену інфраструктуру, є один крісельний і три бугельних підйомника і два лижні трампліни. Траси для лижників з різним рівнем катання.

Як ми бачимо, в Україні є багато гірськолижних курортів з сучасним сервісом високого рівня, що дозволяє і в подальшому успішно розвивати гірські екстремальні види туризму. Позитивним моментом є те, що протягом останніх років збудовано та введено в дію сучасні якісні підйомники та крісельні дороги, відкриті комфортабельні сучасні гірськолижні заклади розміщення.

Як вже було зазначено в першому розділі дипломної роботи, до наземних видів екстремального туризму відносять спелеологію, кінний і мисливський туризм, пішохідний і комбінований автобусно-пішохідний туризм (трекінговий маршрут), маунтбайкінг, спортивне орієнтування, автотур-ралі та мототуризм (по гірському бездоріжжі), виживання в дикій природі.

Спелеологія є досить популярним напрямом екстремального туризму України. Активним дослідженням печер на Закарпатті почали займатися в кінці 1990-х. Зараз спелеологія в Закарпатті активно розвивається і викликає все більше зацікавлення, проводяться різноманітні дослідження та змагання.

У Закарпатській області нараховуються десятки печер, однак відомі та доступні туристам для відвідування, і які не потребують спеціального спорядження, лише декілька з них; решта відкрита тільки для досвідчених спелеологів. Найбільш сприятливі для розвитку спелеології об'єкти:

- карстові печери біля с. Княгиня (Великобerezнянський район);
- карстова печера з прозорими стінами кальциту (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району недалеко від височини Погар);
- карстова «Перлинова печера» (неподалік с. Мала Уголька на вододілі річок Мала та Велика Угольки), закладена у юрських мармуризованих вапняках.

Найбільшою печерою є печера «Дружба» (довжина близько 900 м), розташована на території Тячівського району [65].

Кінний туризм можна розвивати на території всіх районів області. Нині кінний туризм є популярним видом екстремального туризму, ним займаються незалежно від вікової категорії та роду занять. За кордоном поширеними є кінні тури, які включають заздалегідь прокладений тривалий маршрут з подоланням перешкод по горах, лісах, через бурхливі ріки. Часто пропонують тури багатоденної верхової їзди по складній місцевості, де не може проїхати жоден транспортний засіб, навіть гірський велосипед.

Мисливський туризм – це елітний вид туризму, який також можна розвивати на території всіх районів Закарпаття. Даний тип туризму зазвичай пов'язаний з дуже високим рівнем особистого споживання, тому робить прибутковою ціленаправлену роботу навіть з невеликими групами.

Трекінговий маршрут буквально означає «піший похід». Трекінг – це відпочинок у русі, у подорожі. Пішохідний туризм надає можливість побачити природу та ознайомитися з побутом місцевого населення

самостійно. При плануванні такого маршруту необхідно враховувати вік туристів та кількість днів, які вони готові провести в русі. Майже вся територія Закарпаття є сприятливою для таких комбінованих походів, кожен район області є по своєму цікавим та колоритним – як у плані забезпеченості природнорекреаційними ресурсами, так і в плані місцевої самобутності населення.

На світовому ринку туристичних послуг дуже популярним сьогодні є туризм по особливо небезпечних маршрутах (гірських, рівнинних). Створення розгалуженої системи як гірських спортивних маршрутів, так і різноманітної за характером інфраструктури активного відпочинку (траси для велогонок та ін.) біля відповідних засобів розміщення дозволить сформувати стійкий попит на відпочинок у період літнього сезону на найрізноманітніших сегментах ринку.

Маунтбайкінг або гірський (спортивний) велосипед – передбачає спуск з гори на велосипеді, подолання перешкод через каміння, швидкісний проїзд через небезпечні місця (кручі), швидка їзда по трасі з трамплінами та іншими перешкодами, подолання місцевості з багатьма гірками й підйомами, (як штучними, так і природними). Для Закарпатської області доцільно проводити такі велотури за участі як вітчизняних, так й іноземних маунтбайкерів, можна й у формі змагань.

X-гонки або екстремальні гонки – проводяться переважно для команд, які складаються з професіоналів, котрі настільки добре фізично й професійно підготовані, що можуть займатися скелелазінням, рафтингом, долати перешкоди на велосипеді, коні та ін. За кордоном X-гонки – це переважно командна гра, де учасники об'єднуються при змаганні з метою якнайшвидшого подолання 3-4 км, використовуючи свої спортивні навички.

Спортивне орієнтування - це складний багатокomпонентний вид спорту, суть якого полягає в орієнтуванні на місцевості за допомогою карти та компасу, якнайшвидше подолання дистанції та знаходження заданих

контрольних пунктів. На Закарпатті змагання зі спортивного орієнтування зазвичай проводяться в районі Невицького замку.

Такий вид активного відпочинку, як ралі на джипах або мотогонки по безлюдній місцевості необхідно обмежувати, оскільки велике навантаження на навколишнє середовище та негативний довготривалий ефект, шум, може нанести непоправну шкоду природі. Такі специфічні ралі доцільно проводити на спеціально відведених та підготовлених трасах, що дозволить гарантувати екологічну безпеку для навколишнього середовища та безпеку туристів.

На сьогодні великим попитом користуються комбіновані тури – це сумісне проведення в одному маршруті трекінгу, рафтингу, вело- та кінного туризму.

Вживання в дикій природі або джайлоо-туризм належить швидше до екзотичного екстремального відпочинку. Фактично це школа виживання в екстремальних умовах автономного існування. Цей захоплюючий вид туризму в Закарпатті найбільш доцільно розвивати в гірській місцевості з пропозицією відвідин чабанських колиб, прогулянки в горах і на пасовищах.

До повітряних видів екстремального туризму належать: парашутний спорт, політ на повітряних кулях, дельтапланеризм та парапланеризм. Повітряний екстремальний туризм та тенденції його розвитку на території Південного регіону України залишаються недослідженими. Універсального визначення щодо цього екстремального виду туризму не існує. В свій час Кляп М.П. та Шандор Ф.Ф. визначали екстремальний туризм як «різновид туризму, який пов'язаний із певним ступенем ризику, або з позамежним фізичним навантаженням, або психічними навантаженнями в надважких умовах» [71]. І як вже було зазначено у цій дипломній роботі, екстремальний туризм можна розділити на гірський, наземний, водний і повітряний. Повітряний екстремальний туризм включає в себе:

Парашутний спорт – при стрибку з висоти 4 тисячі метрів, вільне падіння триватиме 60 секунд. Парашутний спорт – не новина для туриста, але

і в ньому є більш інноваційна розвага – скайсерфінг (skysurfing). Він являє собою вільний політ із використанням сноуборду, а також виконання вільних трюків у стрибку. Парашутист також прикріплює мотор до спорядження на спині [9]. Також сюди включається класичний парашутизм (прижки на точність приземлення); групова акробатика (побудова при польоті максимальної кількості різних фігур командою з декількох парашутистів); купольна акробатика (побудова формацій з куполів розкритих парашутів); фристайл (показ спортсменами різних фігур у вільному падінні).

Баллонінг – є одним із найдорожчих видів екстремального відпочинку. Інакше його називають польотом на повітряних кулях. Повітряні кулі (теплові аеростати) здатні підніматися на висоту до 1000 м. Дальність повітроплавання залежить від сили вітру (в основному 20-30 км).

Бейс-джамп (base jump) – це стрибки з парашутом з базової точки, бейсджампер забирається на дах багатоповерхової будівлі (хмарочоса, телевежі), гору або скелю, і стрибає вниз. Такі стрибки дуже складні в технічному виконанні і без підготовки тут не обійтись.

Дуже популярною на сьогоднішній день є подорож на дирижаблях. На відміну від повітряних куль, дирижаблів забезпечений гвинтами і складною системою управління, а, отже, успішність польоту у великій мірі залежить від пілотів.

Дельтапланеризм в сучасному світі розвивається досить швидко. Планеризм і дельтапланеризм вимагають навичок пілота, оскільки ці повітряні засоби не мають мотора і щоб злетіти, апарат потрібно розігнати, але є і мотодельтаплани з мотором. Для тих туристів, хто боїться самостійного зльоту в повітря існують параплани, на яких можна літати з інструктором. Огляд місцевості на гелікоптері також став популярним. Туристи можуть побачити землю з висоти пташиного польоту. Але не обов'язково здійматися в небо щоб літати.

Банджі джампінг або стрибок з тарзанкою є унікальним видом відпочинку: вони не потребують попереднього навчання (достатньо буде

інструктажу) і, при цьому, бандж джампінг не затратний як для організаторів, так і для туристів. Мости і будівлі гарно підходять для подібних стрибків: туриста закріплюють пасками безпеки і, за допомогою еластичної «тарзанки», він стрибає вниз.

Космічний туризм також частково можна віднести до повітряного.

В умовах південного регіону України, розвивати повітряні види екстремального туризму є вигідною справою. Фізико-географічні умови, а саме рельєф регіону, сприяють успішним польотам: завдяки рівній поверхні ландшафту Миколаївської, Херсонської та Одеської областей парашутний спорт стає більш безпечним. В обласних центрах даних областей уже є турфірми, які надають подібні послуги, але користуються ними виключно жителі цих самих областей. Пов'язано це, насамперед, із рівнем сервісу: якість обладнання та обслуговування знаходиться на щабель нижче ніж у європейських колег. Інформаційна підтримка екстремального туризму на території країни також є стримуючим фактором. Катання ж на повітряних кулях представлено в Одесі, Миколаєві, Херсоні. Причорноморське узбережжя та південні степи – цікаві місця для польотів. Пейзажі, які можна тут побачити, надовго запам'ятаються туристам. У цій місцевості можна спробувати і мотодельтаплан. На його розвиток потрібно звернути окрему увагу, оскільки потенціал цього виду розваг є дуже високим. Він уже здобув популярність у світі, а отже, турист уже знає про можливість такого відпочинку. Залишається лише покращити рівень наданих послуг.

Польоти на дирижаблі зовсім не представлені на ринку південного регіону України. Тут проблема, скоріше, у відсутності пілотів з потрібним рівнем досвіду та той факт, що більшість людей і зовсім не знають про можливість організації такої розваги. Хоча місцевість регіону ідеально підходить для цього. Схожа ситуація і з гелікоптерами. Вони є тільки на туристичному ринку Одеси. Але тут проблема полягає у високій вартості послуг, невисокому рівні добробуту населення, поганій інформаційній підтримці, особливо іноземних туристів, та низькому рівні сервісу. Отже,

екстремальні (повітряні) види туризму мають великий потенціал на Півдні України у сучасній сфері відпочинку та розваг. На нашу думку, проблеми рівня сервісу та інформаційного забезпечення можуть бути вирішені шляхом підтримки з боку держави та впровадженням сучасних методів рекламно-презентаційної діяльності.

У Закарпатській області ідеальні передумови для такого неординарного виду спорту, як дельтапланеризм та парапланеризм. Найбільш сприятливими умовами є території Рахівського, Перечинського, Великоберезнянського та частково інших районів області, зокрема с.Ждинієве Воловецького району.

До водних видів екстремального туризму відносять: рафтинг (спуск по гірських річках на байдарках), каякінг.

Рафтинг – спуск по гірських річках на байдарках (Виноградівський, Перечинський, Великоберезнянський, Ужгородський райони). Гірські річки Карпат, особливо навесні, повноводні й дуже підходять для тренувань. На перспективу доцільно розробляти рафтинг-тури різної категорії складності. Застосовують від 1-2 розслабленої до 6-ої категорії складності.

В цілому, рафтинг є одним з найбільш популярних та доступних видів екстремального відпочинку в Україні. Велика кількість гірських річок – Південний Буг, Чорний Черемош, Прут – приваблює усіх, хто коли-небудь захоплювався водним туризмом. Існує декілька відомих клубів, які організують кількадевні сплави на байдарках або катамаранах. Спеціалісти, які пропонують екстремальні розваги, можуть запропонувати на ваш вибір або складний екстремальний сплав порогами Черемошу чи Пруту, або ж оглядову екскурсію схилами Дністра.

Для того, щоб взяти участь у сплаві по спокійній рівнинній річці, не потрібно ані додаткового обладнання, ані спортивної підготовки. Туристи забезпечуються необхідним спорядженням, а сплав проходить під керівництвом досвідчених організаторів.

Все більшої популярності на світовому ринку туристичних послуг набуває каякінг. Цей вид спорту розрахований на одну людину. Розрізняють

три основні його напрямки: слалом, родео та сплав. Слалом – це вміння маневрувати на каяці, відчуваючи шлюпку й воду; родео – виконання різних трюків на шлюпці за рахунок особливостей рельєфу ріки; сплав – водний похід по гірській річці, часто з елементами гри, де необхідно подолати перешкоди у вигляді бочок, водяних валів та інших перешкод.

Сучасні вітчизняні туристичні фірми часто під видом екстремальних турів пропонують на ринку просто тури активного відпочинку та цікавих подорожей. Тобто майже відсутній комплексний та детальний підхід до організації екстремальних турів, повністю враховуючи його специфіку, як це робиться за кордоном. Також значною прогалиною у діяльності вітчизняних туристичних фірм є відсутність спрямованості на міжнародний ринок, фактично відсутня робота по залученні у регіон іноземних туристів-екстремалів. Враховуючи прикордонне географічне розташування Закарпатської області поблизу країн-членів ЄС, традиційні тривалі добросусідські відносини з ними, а також наявність попиту в іноземних туристів на екстремальний відпочинок та інтерес до регіону, важливим є вивчення запитів іноземних туристів-екстремалів, розроблення й впровадження екстремальних турів та пропозиція їх на зовнішньому ринку туристичних послуг. За умови чіткого визначення та розуміння екстремального туризму, ретельної розробки і дотриманні всіх необхідних правил, правильно проведеної маркетинговій політиці та рекламно-інформаційній діяльності можна розраховувати на значний приток як вітчизняних, так й іноземних туристів-екстремалів. Витрати на рекламу й просування такого специфічного продукту, як показує закордонний досвід, сповна окуповуються і багато в чому визначають прибутковість галузі.

Отже, нами охарактеризовано найбільш поширені види екстремального туризму, які користуються попитом на світовому ринку туристичних послуг та які можна успішно розвивати на території Закарпатської області. Екстремальний туризм постійно розвивається, весь час з'являються нові його різновидності. Порівняно з Україною та Закарпатською областю

екстремальний туризм у закордонних країнах розвинений набагато краще. Проте і для вітчизняного ринку туристичних послуг його розвиток при належному підході є перспективним.

При належному підході розвиток екстремального туризму сприятиме збільшенню внутрішнього туризму, а при правильній маркетинговій політиці та організації рекламної діяльності на зовнішньому ринку – й міжнародного туризму. Це сприятиме збільшенню прибутків до бюджету та популяризації країни й регіону на світовому ринку туристичних послуг. Основною передумовою для розвитку даного виду туризму є якість послуг, що надаються та забезпечення безпеки.

ВИСНОВКИ

В останні роки все більшої популярності набувають види спорту і активного відпочинку, які характеризуються підвищеним ступенем ризику. Подібні види діяльності сьогодні прийнято називати екстремальними. Поняття «екстремальні види спорту» з'явилося в 1950 році і в останнім часом набирає все більшої популярності, так як азарт, адреналін і небезпека істотно підігривають інтерес до подібної діяльності. Зараз існує безліч екстремальних захоплень, кожне з яких відрізняється своїми характерними особливостями і умовами. Екстремальними видами спорту займаються студенти, так як саме ці види спорту популярні серед молоді. Екстремальний туризм знаходиться в безперервному розвитку, як в світі, так і в Україні. Весь час з'являються його нові види і варіації. Не так давно виник космічний туризм, і цілком можливо через 10-15 років, він стане найбільш доступний, аніж в даний момент.

Дослідження сутності екстремального туризму полягає в тому, що туристична поїздка практично завжди містить елементи нового і суттєво відрізняється від звичного середовища проживання, в тому числі може становити певну небезпеку для особи, яка подорожує.

Практика міжнародного туризму показує, що зі збільшенням кількості подорожуючих і розширенням географії поїздок різко зростає необхідність більш детального врахування особливостей поїздок та дотримання заходів безпеки. Перш за все, це стосується регіонів зі складною соціально-політичною обстановкою. Фактично мова йде про ризик таких поїздок, аж до реальної загрози життю і здоров'ю туристів.

Крім того, до питань безпеки відносяться і інші проблеми – епідемії, ВІЛ-інфекція, криміногенні ситуації і злочинність, розповсюдження наркотиків, вандалізм і інші форми насильства, піратство, військові ускладнення і перевороти, тероризм, тому суб'єкти туристичної діяльності повинні розглядати усі можливі ризики, які можуть виникнути під час подорожі.

Використовуючи міжнародні зв'язки, туристичні підприємства зазвичай приймають участь в розробці та впровадженні міжнародних екстремальних турів, активно співпрацює з туристичними операторами на території України, а також таких країн як Болгарія, Австрія, Чорногорія, Англія, Туреччина, Єгипет, Ізраїль, та інші. Підприємства приймають активну участь в міжнародних заходах щодо організації та впровадження туристичного бізнесу.

У процесі організації турів та формування туристичного продукту, туроператори повинні вступати в договірні відносини та укладати угоди з іншими учасниками туристичної діяльності. Фірми розробляють власний туристичний продукт, а безпосередньою його реалізацією займаються туристичні агентства.

Туристичні оператори та туристичні агенти повинні слідувати конкретним вимогам щодо забезпечення безпеки туристів, екскурсантів, які беруть участь у туристичних подорожах, походах, змаганнях, запобігати травматизму та нещасним випадкам, а також несуть повну відповідальність за їх виконання.

При розробці і проведенні в життя норм безпеки для сфери туризму та захисту туристів, інтереси тих, хто відвідує і приймає, повинні бути взаємно гармонізовані. Забезпечення якості послуг та безпеки в туризмі відбувається на різних рівнях, що включають у себе туристичні підприємства, адміністрації туристичних центрів, місцеві влади, національні органи по туризму та центральні власті держав, міжнародні організації та міждержавні органи. Кожен з цих рівнів повинен вносити свій внесок у туризм.

Інформація про безпеку туристичної діяльності необхідна туристам, структурам туристичного бізнесу, ЗМІ і дослідницьким центрам, які працюють в туристичній галузі. Дуже важливо, щоб ці джерела не спотворювали, надмірно не драматизували справжній стан справ, а підносили очевидні і безперечні істини і стандарти у сфері безпеки туризму в нейтральному середовищі. Саме дотримання цих принципів сприяє розвитку

екстремального туризму як одного з компонентів процесу поліпшення якості життя для всіх.

Екстремальний туризм як галузь, що швидко розвивається, постає у багатьох видах: від пригодницьких подорожей до екстремальних видів спорту та інших видів діяльності. Як пригодницькі подорожі, так і екстремальні види спорту пропонують унікальний досвід, який не можуть запропонувати інші види туризму. Азарт, адреналін, культурне та природне занурення – це те, що пропонує екстремальний туризм. Однак, чим складніша ціль, тим більшим є ризик. Екстремальний туризм має високий відсоток ризику травматизму та смерті. І все-таки з великим ризиком приходиться велика нагорода. Як цитує Андре Геде, «під час деяких пригод вдається пізнати себе, знайти себе».

Важливо бути готовим до того, що під час участі в подіях, які пов'язані з екстремальним туризмом, є високий ризик травматизму та смерті.

По-перше, потрібно забезпечити собі впевненість. Основний спосіб – перевірити стан здоров'я, дотримуватись правил техніки безпеки під час тренувань та носити захисне спорядження, що дозволяє мінімізувати ризик травм.

По-друге, відповідальність є ключем до забезпечення свого захисту, а також захисту інших туристів. Екстремальний туризм часто відбувається в природних і культурних умовах, і тому потрібно підтримувати пильність.

По-третє, бути уважним туристом, оскільки екстремальний туризм часто відбувається в природних і культурних умовах, важливо підтримувати цілісність територій, де відбувається подорож.

Електронний ресурс responsibletravel.com радить дотримуватись наступних правил:

- вибрати відповідального туроператора;
- не забруднювати навколишнє середовище;
- бути уважним при придбанні місцевих продуктів (особливо води та харчування);

- не купувати сувеніри, що виготовлені з тварин або рослин, занесених до Червоної Книги;
- обов’язково поважати традиції та свята місцевих мешканців, а також природу та її середовище.

З огляду на викладений матеріал можна констатувати той факт, що екстремальний туризм мав декілька етапів розвитку. Перший етап мав свій початок у XV столітті, під час періоду Великих географічних відкриттів, власне в цей час і почалась активна фаза розвитку екстремального туризму, під час якої відкривались нові території. Другий етап розпочався з кінця XIX століття, завдяки відродженню такого явища, як Олімпійські ігри бароном П’єром де Кубертенем, що в свою чергу дало поштовх як до подорожей по всьому світі, так і до появи нових видів відпочинку, що пов’язані з певним ризиком для життя. Третій етап розпочався у XX столітті, з появою Всесвітньої мережі Інтернет, що дало змогу дізнаватися як про нові види екстремального туризму, так і про найцікавіші дестинації світового туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Онлайн-словник EducaLingo. URL: <https://educalingo.com/en/dic-en/adventure-tourism> (дата звернення: 17.10.19)
2. Марценюк Л. В. Напрямки розвитку внутрішнього туризму в Україні. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2014. № 6. С. 23–33.
3. Нарута Я.С., Ноликов В.Б. Экстремальный туризм: Определения, виды, технология организации экстремальных маршрутов: *Международный студенческий научный вестник*. 2016. № 6.; URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=16761> (дата звернення: 17.10.19).
4. UNWTO. (2014). Global report on adventure tourism. URL: <http://www.a+dventuretravel.biz/store/unwto-global-report-on-adventure-tourism/> (дата звернення: 17.10.19).
5. Дергоусова, А. О. Позиціонування залізничного транспорту на ринку туристичних послуг. А. О. Дергоусова. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 12. С. 4–7
6. Hannam, K. Developments and key issues in tourism mobilities. K. Hannam, G. Butler, C. M. Paris. *Annals of Tourism Research*. 2014. Vol. 44. P. 171–185.
7. OARS Whitewater Rafting. URL: <https://www.greenriverrafting.com/history/> (дата звернення: 17.10.19).
8. Payne M. Olympic Turnaround: How the Olympic Games Stepped Back from the Brink of Extinction to Become the World's Best Known Brand - and a Multi Billion Dollar Global Franchise. London: London Business Press, 2005.
9. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 252 с.

10. czar-club.ru /Виды дайвинга/ (дата звернення: 17.10.19).
11. revolution.allbest.ru/ Виды экстремального туризма/ (дата звернення: 17.10.19).
12. proh.com.ua/Виды экстремального туризма/ (дата звернення: 17.10.19).
13. putechestvie.info/ Экзотический туризм/ (дата звернення: 17.10.19).
14. <http://extremal.ru>/Виды экстремального туризма/(дата звернення: 17.10.19).
15. tourua.com/ Виды экстремального туризма/ (дата звернення: 17.10.19).
16. Подсолонко М.В. Культура народов Причерноморья. 2004. №55, Т.3. С.132-133
17. <http://vsolutions.org.ru>/Экзотический туризм/ (дата звернення: 17.10.19).
18. <http://exotic.com.ua>/Экзотичесие види туризма/ (дата звернення: 17.10.19).
19. <https://chernobyllab.com>/ (дата звернення: 17.10.19).
20. ProX/журнал о экстремальном туризме- Симферополь: МедиаМир. 2006-2008.
21. Александрова А.Ю. Экономика и территориальная организация международного туризма. URL: <http://www.russiatourism.ru>/ (дата звернення: 03.11.19).
22. Александрова А.Ю. Международный туризм. Москва. 2011. 608с.
23. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт-Петербург., 2012. 54 с.
24. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма. М.: Финансы и статистика. 2000. 211 с.
25. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма. URL: <http://bigrefs.ru> (дата звернення: 03.11.19).
26. 7. Изотова М.А., Матюхина Ю.А. Инновации в социокультурном сервисе и туризме. 2006. 89 с.

27. Николаенко Д.В. Рекреационная география. URL: <http://rosdiplom.ru> (дата звернення: 03.11.19).
28. Рындач М.А. Основы туризма: учебное пособие. 2012. 46 с.
29. Соколова М.В. История туризма. М.: Академия, 2014. 34 с.
30. Ушаков Д.С. Технологии выездного туризма. Ростов-на-Дону. 2007. 54 с.
31. Экономика и организация туризма: международный туризм *Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаева, Е.Л. Драчевой.* URL: <http://vestifinance.ru> (дата звернення: 03.11.19).
32. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV.
33. Закон України «Про страхування»: Збірник нормативно-правових актів. - Т 2. - Ужгород, 2010
34. Закон України «Про туризм» (15 вересня 1995р.). К., 2010
35. Борисов К.Г. Международный туризм и право. М.: 2010. 345 с.
36. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. Учебное пособие. М.: Юнити-Дана, 2011. 255 с.
37. Горішевський П.А. Організація роботи туристичної фірми: туроператорська і турагентська діяльність. 2012. 210 с.
38. Дурович А.П. Маркетинг у туризмі: Навчальний посібник. К.: 2012. 178 с.
39. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму. Чернівці: 2012. 234 с.
40. Зайцев Р.Р. Управління персоналом турфірми. М.: 2009. 184 с.
41. Каурова А.Д. Організація сфери туризму: *Навчальний посібник.* СПб.: Видавничий дім Герда, 2010. 345 с.
42. Квартальнов В.А. Иностранный туризм. М.: ФиС, 2012. 189 с.
43. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. Чернівці: Книги ХХІ, 2009. 300 с.

44. Луцишин Н.П. Економіка й організація міжнародного туризму. – Л.: 2012. 269 с.
45. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2011. 104 с.
46. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: 2010. 436 с.
47. Мальська В.В., Худо В.І., Цибух І. А. Основи туристичного бізнесу. К: Центр навчальної літератури, 2010. 110 с.
48. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2012. 264 с.
49. Школа І.М., Григорків В.С, Кифяк В.Ф. Розвиток міжнародного туризму в Україні. Чернівці: 2010 320 с.
50. Федорченко В.К., Дворова Т.А. Історія туризму в Україні: навч. посіб. К.: Вища школа, 2011. 195 с.
51. Федорченко В.К., Костюкова О.М., Дворова Т.А., Олексійко М.М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: навч. посіб. К.: Кондор, 2010. 166 с.
52. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Охріменко М.І., Цехмістрова Г.С. Педагогіка туризму. К.: Вид. Дім Слово, 2010. 296 с.
53. Pearce D.G. and Butler R.W. Tourism Research: Critiques and Challenges Routledge, 2010. 312 p.
54. Масляк П.О., Олейник Я.Б., Степаненко А.В. Словарь-справочник ученика по экономической и социальной географии мира. К.: Либра, 2010. 120 с.
55. www.kasner.kiev.ua/gavajski-ostrovi-nezabutnij-vidpochinok/ (дата звернення: 09.11.19).
56. www.prousa.ru_nevada_economics (дата звернення: 09.11.19).
57. www.prousa.ru.california_economics (дата звернення: 09.11.19).
58. www.travelportland.com/things-to-see-and-do/attractions/top-sights (дата звернення: 09.11.19).

59. www.tourlib.net (дата звернення: 09.11.19).
60. www.tourlib.columb.net (дата звернення: 09.11.19).
61. www.utis.com.ua (дата звернення: 09.11.19).
62. www.visas.com.ua (дата звернення: 09.11.19).
63. www.world-tourism.org (дата звернення: 09.11.19).
64. www.travel.net (дата звернення: 09.11.19).
65. <http://carpathians.eu/statti/stattja/article/girskolizhni-kurorti-karpat.html> (дата звернення: 09.11.19).
66. Грушка О.Р. Туристичне краєзнавство: Монографія. *О.Р.Грушка*. К.: Либідь, 2008. 270 с.
67. Екстремальний туризм в Україні. URL: <http://faktysvitu.com.ua/2014/02/09/ekstremalnyj-turyzm-v-ukrajini/> (дата звернення: 09.11.19).
68. Екстремальний туризм в туристичних пропозиціях України URL: <http://ukrbukva.net/page,21,72875-Ekstremal-nyiyturizm-v-turisticheskikh-predlozheniyah-Ukrainy.html>. (дата звернення: 09.11.19).
69. Організація екстремального туризму в Україні. URL: http://revolution.allbest.ru/sport/00430521_1.html (дата звернення: 09.11.19).
70. Бастун В.Н. Начало становления и развития водного туризма в Киеве. Спогади ветеранів самодіяльного туристського руху в Україні. *В.Н. Бастун. Видання 2-е, доповнене: Самодіяльний туризм у Києві в 1950-1970-х рр. ХХ століття*. К., 2001
71. Друк В.В. Державне управління: удосконалення та розвиток. *В.В. Друк*. 2012. №5
72. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник для студентських вищих навчальних закладів. *М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич*. К.: Знання, 2008. 661 с.
73. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник. *М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор*. К.: Знання, 2011. 334 с.

74. http://www.tripadvisor.com/PressCenter/6611-c1-Press_Releases.html
(дата звернення: 09.11.19).